

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

אתרים

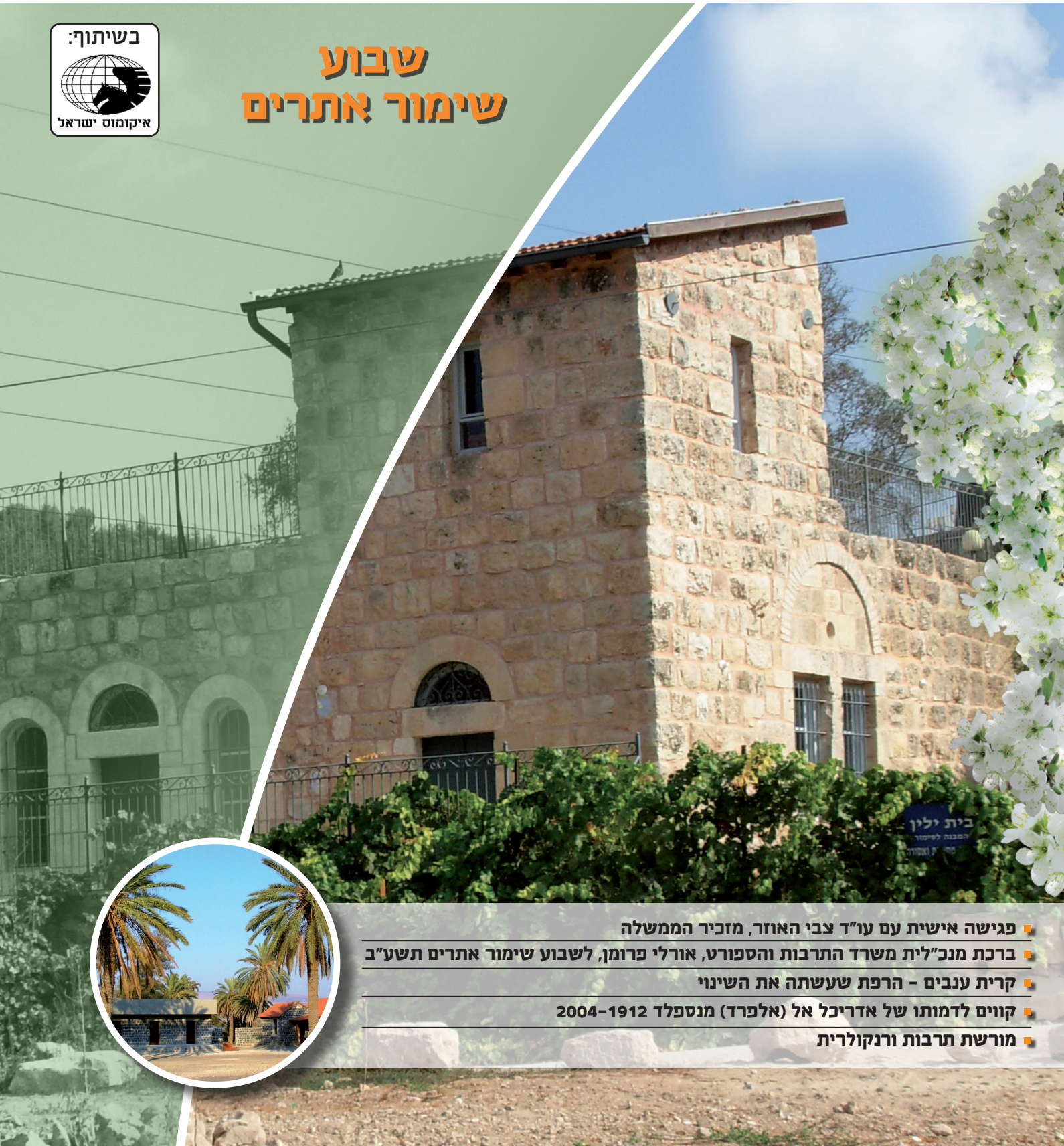
לגעת בעבר ולשמרו למחר

גיליון מס' 51

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■ אייר תשע"ב ■ מאי 2012 ■ www.shimur.org.il

שבוע שימור אתרים

בית ילון
הסניף לשימור
האתר

- פגישה אישית עם עו"ד צבי האוזר, מזכיר הממשלה
- ברכת מנכ"לית משרד התרבות והספורט, אורלי פרומן, לשבוע שימור אתרים תשע"ב
- קרית ענבים - הרפת שעשתה את השינוי
- קווים לדמותו של אדריכל אל (אלפרד) מנספלד 1912-2004
- מורשת תרבות ורנקולרית

נאמני השימור, חברי העמותה, עובדי המועצה וידידינו היקרים,

גיליון זה של "אתרים", השני בשנה זו, נולד לתוך שבוע שימור אתרים, בתפר שבין קצה החורף, האביב הפורץ, וראשית ימי הקיץ, שדומה כי מגיעים מהר מתמיד ו"מתלבשים" על סדר יומנו.

לשימור ולתרבות השימור אין עונות, אין ימים "ריקים" ואין ימים ללא מעש. דומה ש"דלת" השימור לעולם פתוחה ותמיד עוברת דרכה פעילות ענפה ועשירה, במתח שבין מאבקים, עמידה על שמירתם של אתרים ומבנים ("שמירה" קטנה הנמשכת מצד לצד), לבין לפעילות מורשת, חינוך והנחלה.

שבוע שימור אתרים שיחול כבכל שנה בחודש מאי, עוסק בנושאים אלה, אם דרך סיורים ואם דרך ימי עיון ותערוכות, לדוגמא: חנוכת מיצג "ילדי טהרן" במחנה המעפילים עתלית, יום עיון בנושא תכנון ושימור בזכרון יעקב, יום עיון בנושא שימור מורשתו של לביב אבו רקון בעוספיה, סיור העוסק בסגנונות בנייה בשכונת בקעה בירושלים, וגולת הכותרת - טקס הענקת תעודות הוקרה למתנדבי המועצה, שיתקים במכון איילון ברחובות. השבוע המיוחד הזה, מאפשר לעצור לרגע, לקחת אוויר, להתבונן, לגעת בדברים, להעמיק, לסכם ולהפיק לקחים. זוהי ההזדמנות הבלתי אמצעית להגיע לציבור הישראלי, זה "השבוע" בשימור ובערכיו, ואחרים, שזה עתה מתוודעים לעולם זה. כימים אלה אנו מסכמים את הפעילות שלנו ברבעון הראשון לשנת

העבודה 2012 (ינואר-מארס). בהיבטים התקציביים פעלנו מול מינהל התרבות במשרד התרבות והספורט, לסיכום ביצועי שנת העבודה 2011 ולהיערכות לשנה החדשה, אישור תקציב 2012 והצגת תכנית הפיתוח לשנה זו, בה נפעל בלמעלה מ-40 פרויקטים ברחבי הארץ.

בשיתוף פעולה עם תכנית "מורשת" במשרד ראש הממשלה ומשרד התרבות והספורט, גייסנו מסגרת תקציב לשרדוג אתרי הביקור, שתעניק עזרה משמעותית לכלל האתרים, בהיקפים כוללים שטרם ידענו, ושללא ספק יהוו גורם מסייע לאתרי הביקור והמורשת.

ברצוני לציין את אסיפת חברי העמותה שהתקיימה ביום 16 במארס 2012 שכללה את הבחירות למוסדות העמותה. במשך קרוב לשלוש שנים נמנעו מאיתנו קיומן של האסיפה והבחירות, דבר שבא על תיקונו באסיפה זו. יש לציין בהערכה את חברי העמותה על קיומן של אסיפה ובחירות דמוקרטיות ראויות, המהוות תעודת כבוד לחברים ולמארגנים. נברך את כל חברי העמותה, את הנציגים שנבחרו למוסדותיה ונודה מקרב לב לחברים שסיימו את תפקידם ומסרו את "המקל" לבאים אחריהם.

אני מאמין שנהיה ראויים לאמון שניתן לנו, ונצליח לקדם פעילות ציבורית ענפה, בסיוע כלל החברים והנאמנים שלנו ■

שלכם,
עמרי שלמון

האם יש אדריכלות ישראלית?

פרופ' אדריכל סעדיה מנדל - יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

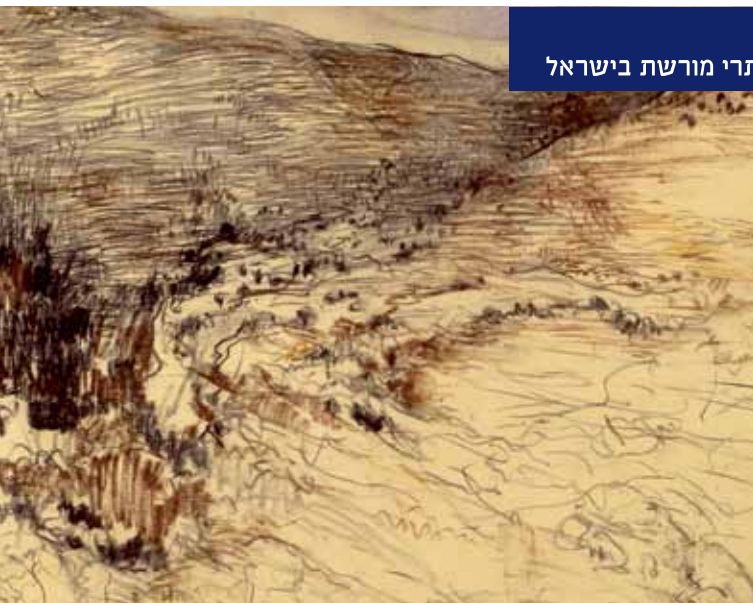
לא פעם "מתקילים אותי" עם שאלה זו, כאשר לקיומו של המושג "אדריכלות ישראלית". לעתים מתפתחת השיחה לכיוונים של "הכפר הגלובלי", ולטענה כי בעידן האינטרנט העולם נהיה קטן וכי "הכל אותו הדבר". מאידך עולה שאלת ייחודו של המקום. עד כמה אמורים המקום, האקלים, החברה, להשפיע על דמותה של האדריכלות?

הסוגייה מי צודק, מוכרעת בדרך כלל בהתאם לכישורים הרטוריים של משתתפי השיחה. בדברים שלהלן אני מייצג באופן ברור את אלה הטוענים שלמרות האינטרנט ו"הכפר הגלובלי", למקום השפעה מכרעת על דמותה של הבנייה.

אם כן, האם אפשר להצביע על התפתחותו של סגנון בנייה ישראלי? תשובתי היא: קיימים פה ושם ניצנים של סגנון כזה, אבל - לא ממש. כיצד זה, שאחרי למעלה ממאה ועשרים שנות בנייה מראשית ההתיישבות החדשה בארץ ישראל, עדיין אי אפשר להצביע באופן מפורש על בנייה ישראלית?

בעודי נער, היו מושמעים ב"קול ירושלים" שירים עבריים. היו אלה שירים רוסיים מתורגמים לעברית, ושירים תימניים מתורגמים לעברית. במשך הזמן, עלו על במת הזמר העברי דמויות כגון נעמי שמר, שלמה ארצי, אהובה עוזרי, ג'קי מקייטן ורבים אחרים, שאין לטעות כזוהותם הישראלית. את השראתם הם שאבו מתוכם, מתוך העם, מן הסביבה האנושית, מנוף הארץ.

בארכיטקטורה, התנהלו הדברים בצורה שונה. בהתאם לארצות מוצאם, הביאו עמם האדריכלים סגנונות שונים, ומאחר ופולשתינה נמצאת באוריינט, הוסיפו קשתות לחזיתות הבתים. כך נוצר מה שקרוי בפינו היום - "הסגנון האקלקטי". בשנות ה-30' הגיעו לכאן בוגרי ה"באוהאוס", אשר השפיעו על הבנייה בצורה מכרעת. מכאן ואילך המשיכו אדריכלים כגון לה קורבוזיה השווייצרי-צרפתי, קנזו טנגה היפני ולואי קאהן האמריקאי, להוות מודלים לחיקוי. ההשראה לעשייה האדריכלית לא באה לנו מן המקום, לא באה מתוכנו, לא באה

נופי ארץ ישראל כמקור השראה לאדריכלים: אנה טיכו - הרי יהודה (אוסף מוזיאון ישראל, ירושלים)

מן הסביבה הבנויה שלנו ולא מהמרחב הפתוח. ההשראה באה מבחוץ. היא מיובאת, לכאורה מן "הכפר הגלובלי".

מהי אותה סביבה בנויה אשר אמורה לשמש לנו כהשראה לעשייה האדריכלית שלנו? מדובר בבנייה ערבית, עות'מאנית, טמפלרית ובריטית. עם כל אחד מגורמים אלה יש לנו "חשבון פוליטי" כלשהו, ולדעתי זוהי אחת הסיבות לאיטיות התפתחותו של סגנון ישראלי. ככל שנעמיק ונלמד את הבנייה של קודמינו ונכבד את אלה שהשכילו לבנות בארצנו, כן יקרב היום בו נוכל להעיד על קיומו של סגנון ישראלי מובהק.

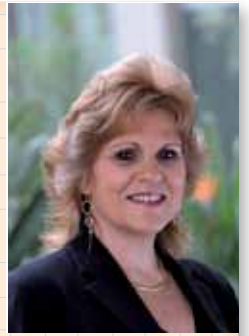
המורשת הבנויה של ארץ ישראל, יחד עם דמות נופיה והאקלים השורר בה, הם אלה אשר אמורים לשמש כמקורות השראתנו, כאשר אנו מעצבים את עתידה של האדריכלות הישראלית ■

שבוע שימור אתרים תשע"ב

חברי המועצה לשימור אתרים, נאמני שימור ופעילים יקרים,

"ביקשתי להעלים את סערת רוחי ונשאתי עיני במעלה הכותל - הזמן לא יכול לאבנים, מדברות הן אל הלב ומספרות על העבר יותר מכל ספר ומגילה".

רחל ינאית בן-צבי

"שבוע שימור אתרים" הינו גולת הכותרת בפעילות המועצה, אשר מהות מטרתו הינה לחשוף בפני הציבור הרחב והנאמנים הרבים את תוצאות פעילותה המבורכת של המועצה לשימור אתרים. באמצעות פעילות זו ומלאכת השימור, אנו יוצרים את הזיקה בין מדינת ישראל ועברה ומחזקים את המורשת שלנו כעם.

המורשת שתחילתה בנו, בני העם היהודי, הינה דבר רוחני או גשמי אותו ירשנו מן הדורות הקודמים. ההיסטוריה מספרת לנו את עברנו והחינוך למורשת זו מעניק לעברנו משמעות.

משרד התרבות והספורט מכיר בחשיבות הרבה שיש בשיקום ושימור

מבנים ואתרים היסטוריים. אנו מלווים את המועצה לשימור אתרים מיום הקמתה, תומכים ומסייעים לפעילותה. אנו מאמינים, כי עלינו לשקם ולשמר מבנים היסטוריים למען הדורות הבאים ומבוכים על עבודתכם המאומצת להצלתם של המבנים ולהפצת תורת השימור. אני שמחה על כך שתכנית המורשת הלאומית יוצאת לדרך. למועצה חלק משמעותי ביישומה. עשרות אתרים, הנכללים במסגרת התכנית, ישוקמו בסיועכם ויפתחו לקהל הרחב כאתרים לביקור וללמידה. בהזדמנות זו ברצוני להודות לכם, אנשי המועצה לשימור אתרים ולעומד בראשה, מר עמרי שלמון, על הפעילות הברוכה והמקצועית ועל דרך נחושה וערכית.

אני מייחלת, יחד עמכם, לתנופת עשייה בתחום המורשת, להבטחת עתידם של אתרי עברנו, שהרי הם חלק בלתי נפרד ממערכת ערכית, חינוכית ותרבותית, המהווה בסיס איתן להבטחת עתידנו.

בברכת יישר כוח

אורלי פרומן

מנכ"לית משרד התרבות והספורט

הסנדלרייה לאחר השימור (צילום: ארנון חפץ)

לכבוד

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ברצוני להודות לכל העוסקים במלאכה מטעם המועצה על שיתוף הפעולה לו זכינו במסגרת שיפוץ מבנה הסנדלרייה ביישוב. ממבנה מיונה הפך המקום בעזרתכם הנדיבה לפנינה, וכל המבקר במקום נפעם מהשחזור.

אני סמוך ובטוח שנגיע להסכמות כך שהמקום יוכל להיות מרכז מבקרים לציבור, ואני מאמין שהפעילות המשותפת תהיה פתח להמשך. לפנינו עוד מספר רב של אתגרים ורק בעזרת גיוסכם לפרויקטים נוכל לקדם אותם.

בשבועות הקרובים נקיים חנוכת בית משותפת לסנדלרייה וכמובילי השיפוץ, נזמין אתכם לגזירת הסרט. בשמי ובשם בית איילת-השחר תודה.

בברכה

אלון יפה

מנהל קהילה

לכבוד

חברי עמותת "מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל"

חברים וחברות יקרים מאוד,

ביום שישי, 16 במאָרס, התכנסנו לאסיפת העמותה במקוה ישראל. הנושא העיקרי על סדר היום היה בחירות של חברי העמותה למוסדותיה. הגעתם מכל מקום בארץ, ראיתי חברים מיטבתה, מכפר גלעדי, מירושלים, מתל אביב ומכל המקומות שבין צפון, דרום, מזרח ומערב. הגעתכם ביום זה ממחישה פעם נוספת את מעורבותכם ואת המסירות שאתם מגלים לעמותה ולמטרותיה הערכיות.

ניתן לסכם מערכת בחירות נקייה וראויה, בסופה נבחרו חברים למוסדות העמותה, זאת לאחר שלוש שנים בהן נמנע מאיתנו הדבר. יצאנו מחוזקים, עם אופק לגדילה ולהעצמה, זו שעתכם היפה ושעתה היפה של המועצה, דבר המחזק אותנו, עובדי המועצה, יום יום.

בתוך תחושת היחד והשמחה על האופן בו התנהלה האסיפה, ברור לנו כי רבות רבות עדיין המשימות שלפנינו. נצטרך כבר בזמן

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הקרוב, לשנס מותניים ולקדם נושאים רציניים העומדים על הפרק ועל סדר יומנו בתוך אלה: חיזוק השימור הפיזי, העמקת התודעה לחשיבות המורשת, טיפול במערך הפוליטי, דרך מאבק על תיקוני הרפורמה לחוק התכנון והבנייה (בו השימור מופיע מעט מדי), מניעת הרס של מבנים ומתחמים בארץ, שהפיתוח בה מואץ, חיזוק המערך הציבורי ולכידותו, וזו רק רשימה חלקית. אנחנו מצפים מכל חבר להמשיך ולתרום ככל יכולתו. היחד שלנו הוא כוח לא מבוטל שיכול ל"הפוך" עולמות, לשנות עמדות, להיאבק על השימור ועל שמירת תרבות השימור בארץ. ברצוננו להודות לכל אחד ואחת באופן אישי ולהביע פעם נוספת הערכתנו הכנה. אני מזמין אתכם חברים, לבקר באתרי המורשת בכל עת.

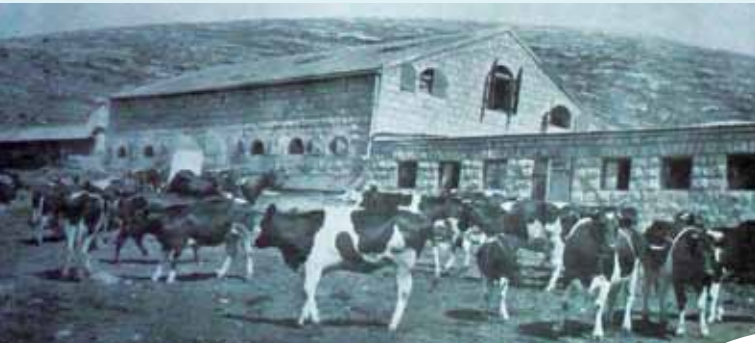
שלכם,

עמרי שלמון

מנכ"ל ה"מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל"

חזית הרפת מדרום (צילום: אדר' אבנר אופק)

הרפת בשנת 1928 - מבט מדרום מזרח (באדיבות ארכיון קרית ענבים)

כבסיס אימונים מרכזי וכנקודת מוצא לקרבות שהתרחשו באזור. לרבים מהם היא גם מקום מנוחתם האחרון. המפנה הדרמטי ביותר בהתפתחות הקיבוץ היה בנייתה של הרפת, המבנה הראשון שהוקם במקום. התושבים הראשונים שיכנו את פרותיהם במבנה אבן, בעוד הם ישנו באוהלים... זהו מבנה יוצא דופן באיכותו, עדות חיה לתקופה מיוחדת של עלייה לקרקע וכיבוש השממה. התייעוד ההיסטורי והצילומי לו זכה המבנה בעת בנייתו ובשנותיו הראשונות, מעיד על מודעותם של אנשי היישוב עצמו לגודל המאורע.

בניין הרפת ההיסטורי הינו מבנה אבן מרהיב בן קומה אחת וחלל גג רעפים. המבנה בנוי אבן לפי מיטב מסורת התקופה בה נבנה: אבני הקירות בעיבוד טובוה וחשפי החלונות בעיבוד תלטיש. על אבן הראשה, מעל הכניסה המרכזית לבניין, מצוי תבליט של מגן דוד וחקוקה הכתובת 'בתמוז תרפ"א' - שנת ההקמה. מעבר לחזותו המעניינת, ראוי האתר לשימור בהיבטים נוספים:

- **ערך היסטורי:** סיפורה של ההתיישבות בהר.
- **ערך חברתי-תרבותי:** הקיבוץ, החברה החלוצית בראשית דרכה, התפתחות החקלאות וענפי הייצור המקומיים.
- **ערך ארכיטקטוני נופי ואסתטי:** המבנה מהווה קאנון לבנייה בתקופה זו, ומבחינה הנדסית זוהי דוגמא ל"תפר" שבין הבנייה המסורתית באבן לבין הבנייה בכבון מזויין. על פי התייעוד והניתוח ההיסטורי, ניתן לראות כי הרחבות המבנה שנבנו בשנים 1928 ו-1929 כבר נבנו בכבון.
- **ערך מדעי:** בחינת סיפורה של הרפת תורם להבנת התרבות המקומית והתפתחותה במישורים השונים.

על כל אלה ראוי וחשוב לשמר את מבנה הרפת, וכימים אלו אכן מתוכנן שיפוץ מקיף אשר ישמר את ערכיו. השיפוץ יהיה מורכב מפעולות הנדסיות ועבודות פנים וחוץ, כולל שינוי מהותי בפיתוח השטח סביב המבנה. המטרה היא כי ישמש בעתיד כמסעדה, תוך שמירה על עברו הייחודי

קיבוץ קרית ענבים נוסד על אדמות "דילב" ע"ש מעין דולב הסמוך על כביש ירושלים-תל אביב. האדמות נרכשו בשנים 1913-1914 מהאפנדי של אבו גוש, על ידי "חברת הכשרת היישוב" בראשות ד"ר ארתור רופין. הראשונים להתיישב במקום היו אנשי העלייה השנייה, אשר עזבו את היישוב עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1920 קיבלה קרן קימת לישראל את האדמות לרשותה וחברי "קואופרטיב ארץ ישראל", בצירוף פועלים ותיקים, התיישבו על הקרקע. לקבוצה קראו 'דילב א', שם שהוחלף במהרה ל'קרית ענבים'. זרם העלייה השלישית הביא למקום קבוצות 'דילב' נוספות - ב', ג', ד' ו-ה והיישוב הגיע לכ-200 חברים, ריכוז הפועלים הגדול ביותר בארץ באותה תקופה. השנים הראשונות היו קשות מנשוא עבור המתיישבים. מצוקת המים, ההתמודדות עם הבעיות הביטחוניות, בעיות בריאות ותמותה בקרב ילדים, היו למנת חלקה של ההתיישבות בהר, אך חרף הקשיים ותוך כדי התערבות אנשי מפתח, ד"ר ארתור רופין ועקיבא יעקב אטינגר, שנכנסו לתמונה בשנת 1920, המשיכה קרן קימת לישראל לתמוך בחברים ולהזרים תקציבים. בעקבות זאת, שינתה קרית ענבים את פניה והפכה למעין תחנה ניסיונית להתיישבות בהר. ענפי משק חדשים פותחו, כגון גידול ירקות, לול, כוורות, פלחה, כרמים ועצי פרי. בשנת 1921 הקימו חברי הקיבוץ את ענף הרפת בהצלחה רבה ולימים הצטרפו לתאגיד הארצי והפכו למה שנודע לימים כ"תנובה ירושלים".

בשנת 1940 הועלתה לראשונה הצעה להקמת בית מרגוע ולצורך זה פונו מספר בתים במשק ואורגנו מטבח ושירותים. במשך חודשי הקיץ התארחו בקרית ענבים כ-300 אורחים, והענף החדש זכה להערכה רבה. במשך הזמן הוקמו גם בתי מלאכה, תחילה רק לצורכי המשק, אך עם תוספת מיכון וכוח אדם מקצועי, החלו לייצר גם למכירה. כמו כן הוקמו ענפי שירות - מכבסה, מתפרה וסנדלרייה.

תפקידה של קרית ענבים במלחמת העצמאות הינו פרק חשוב בתולדות המדינה. מיקומה הגיאוגרפי, הנחבא בין ההרים ועם זאת בקרבת העיר, על אם הדרך לירושלים, איפשר ללוחמי הפלמ"ח להשתמש בה

גג הרפת במהלך השימור (צילום: איציק שוויקי)

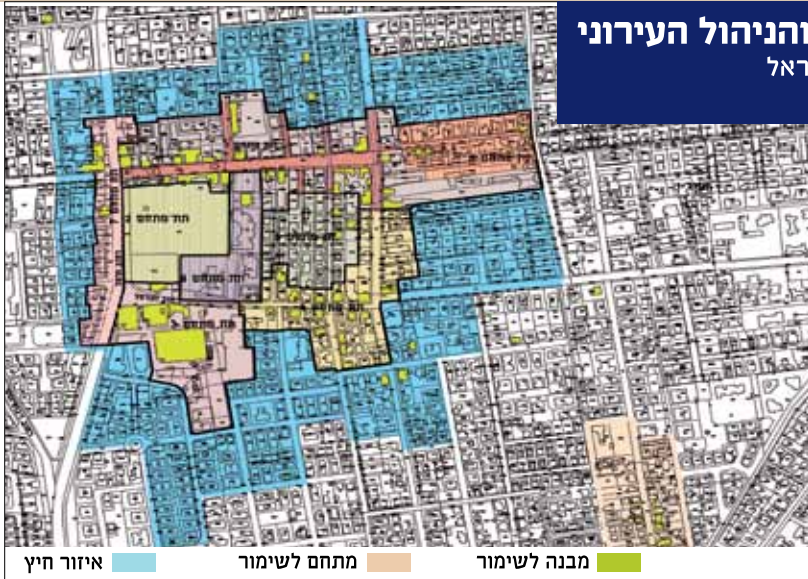
מאנשי המקצוע המובילים בתחום השימור בארץ. הנני בטוח כי החשיפה של חברי איקומוס לפעילות המועצה, המשתקפת היטב בעיתון, כמו גם חשיפת חברי המועצה לפעילויות המגוונות של איקומוס ישראל, תעשיר את ההיכרות ההדדית ותחזק את שיתוף הפעולה בין המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל לבין איקומוס ישראל ■

עו"ד גדעון קורן
יו"ר איקומוס ישראל

אני שמח לברך על הרחבת שיתוף הפעולה בין המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל לבין איקומוס ישראל גם לעיתון "אתרים". במסגרת שיתוף הפעולה, יוקדש בעיתון "אתרים" מדור קבוע, בו תוצג פעילותה של איקומוס ישראל במישור הבינלאומי והמקומי. עמותת איקומוס הינה השלוחה הישראלית של ארגון איקומוס הבינלאומי. איקומוס הינו הארגון המוביל בעולם במחקר בתחום שימור אתרי המורשת התרבותית מעשה ידי אדם, ומשמש כיועץ קבוע לאונסקו ולוועדה למורשת עולמית שלו, בתחום הליכי ההכרזה והטיפול באתרי מורשת עולמית. סניף איקומוס בישראל מונה עשרות חברים פרטיים ומוסדיים,

תהליך לשילוב השימור בפיתוח הכלכלי והניהול העירוני

ד"ר לאה שמיר שגן - חברת הוועד המנהל - איקומוס ישראל
ד"ר נילי שחורי - חברת ועדת ביקורת - איקומוס ישראל

תכנית מתאר מקומית ראשון לציון (באדיבות עיריית ראשון לציון - אגף הנדסה)

- היבט מקצועי אדריכלי, עיצובי והנדסי שנועד לטפל במבנה, תוך עמידה בתקנים ובתהליכי עבודה מוסכמים של הפרקטיקה המקובלת בשימור.
- היבט אסטרטגי של השתלבות במרקם היישובי הפיסי והניהולי. מבחינה פיסית מדובר במתן מענה להשלכות של השימור בראייה יישובית, תוך השתלבות במרחב המגורים והשטחים הציבוריים, הכשרת תשתיות ונגישות. בהיבט הניהולי נדרשת עמידה בדרישות הניהול של המתחם לשימור עצמו, בצד מענה על חוקי העזר המקומיים ונוהלים מוסכמים של המערכת היישובית הארגונית והקהילתית.
- היבט תחזוקה, תפעול שוטף וניטור לאורך זמן, למען שימור הולם ובר קיימא, מעבר לפעולת השימור הראשונית.

תהליכים מורכבים אלו חייבים להיות מנוהלים במשולב בין התהליכים עצמם ובין השותפים לתהליך השימור, בגישה של פיתוח אסטרטגי מקומי, על מנת לעמוד, מחד, בדרישות המקצועיות של תהליך השימור ומאידך, בדרישות המקצועיות של המערכת היישובית-קהילתית. בנוסף, על מנת להבטיח שימור בר קיימא, נדרש לפעול על ציר זמן מתמשך וארוך שנים, שאינו מסתיים בהתערבות חד פעמית. התהליך כולל: זיהוי אתרי שימור במרחב המוניציפלי ובניית מערכת תיעודף בין האתרים, זיהוי והגדרת בעלי העניין השונים, תיאום עם בעלי העניין, כולל זיהוי קונפליקטים אפשריים וניהולם, הבניית תהליכי תכנון, פיתוח פיסי וכלכלי מקומי ושילובם במרקם העירוני. כל זאת, בצד גיבוש כלים ומנגנונים לניהול ומימוש התכניות והפרויקטים בהתאמה למדיניות, לאינטרסים ולצרכים של ההנהגה המקומית והתושבים המתגוררים ברשות, ובשותפות עם בעלי העניין הנוספים ■

מטרתו העיקרית של השימור הוא ליצור מקום איכותי וחורייני, הנותן ביטוי פיסי לרוח המקום ולזהות מקומית בגישה בת קיימא. מאז מלחמת העולם הראשונה, התפתחו תפיסות השימור והן באות לידי ביטוי באמנות שימור מגוונות, שבין המרכזיות שבהן, "אמנת וושינגטון" (1987). אמנה זו מציעה לאמץ גישה מכלולית/מרקמית כלפי המרחב הבנוי, מתוך הבנת חשיבות המכלול העירוני. האמנה רואה בתכנון הפיתוח העירוני ובשימור תהליך רב תחומי המגבש "תכנית שימור" כוללת. תכנית זו מבטיחה הגנה מתאימה לחלקי המבנה/המרקם לשימור, בצד השלכות השימור על הפיתוח העירוני הפיסי, הכלכלי והחברתי. כפועל יוצא מכך, האמנה מרחיבה את גישת השותפות של ההנהגה המקומית והקהילה בתהליך השימור.

מרבית אתרי השימור בארץ נמצאים בתחומן המוניציפאלי של הרשויות המקומיות (העירוניות והכפריות), אך פיתוחם וניהולם נתונים, בדרך כלל, בידי גופים החיצוניים לרשות (המועצה לשימור אתרים, רשות הטבע והגנים, רשות העתיקות ועוד). ניתוקם של אתרי השימור מבחינה תכנונית וניהולית מתהליכי הפיתוח המקומי, מקטינה את יעילות ההשקעה ברמה הלאומית והמקומית ומעמידה אותם לא פעם בסכנת הזנחה והיעדר ניצול הזדמנויות למיצוי הפיתוח הכלכלי - מקומי וכמקור להזדהות קהילתית - מקומית. על רקע זה נדרש להעלות את תהליך פיתוח וניהול השימור על שולחן של הרשויות המקומיות ולהפוך אותן לגורם אחראי ו/או שותף אסטרטגי לתהליך כולו לאורך זמן, וזאת מבלי להמעט בחשיבות חלקם של אותם גופים ובעלי עניין חיצוניים השותפים להליך השימור.

הקושי לשתף את הרשויות המקומיות חמור במיוחד בקרב הרשויות הממוקמות בפריפריה ומתקשות גם כך לקדם את הפיתוח המקומי ואת הכלכלה המוניציפאלית.

שימור מבנים ואתרים בעלי ערך ארכיטקטוני, היסטורי ותרבותי הינו הליך שמטרתו, בין היתר, לשמר את נכסי העבר החומריים והרוחניים למען הדורות הבאים. הניסיון להשיג מטרה זו, יוצר תהליך עבודה מורכב המתייחס לסוגיות תכנוניות, חברתיות וכלכליות, שהן מעל ומעבר לביטוי ויזואלי, עיצובי וארכיטקטוני של מרקם יישובי או מבנה בודד בלבד.

הכרה זו, מכתיבה התייחסות ודרך פעולה למרקם היישובי ולשותפות אסטרטגית של המנהיגות המקומית והקהילה החיה בו. הן המרקם והן המבנה הבודד לשימור מהווים חלק מסביבה יישובית פיסית, תרבותית והיסטורית, ולפיכך שיקומם ושימורם לאורך זמן צריך לכלול מספר היבטים משולבים ומתואמים בין אנשי מקצוע מדיספלינות שונות:

מאבקים ציבוריים

הבית וגרם המדרגות (צילום: אדר' פארה גולדמן)

משנות ה-30' בכרמל הצרפתי, שגם הוא לא נכלל ברשימת השימור, קיבלה ועדת הערר את טענותינו במלואן. היא אף הוסיפה כי במסגרת תמ"א 38/2, לא ניתן להתיר הריסת מבנה בעל ערכים היסטוריים או אדריכליים, גם אם אינו מיועד לשימור, וכי בשום אופן לא ניתן לקבל תוספת זכויות מכוחה ■

ההכרזה של אונסק"ו על "העיר הלבנה" כאתר מורשת עולמי משנת 2003, הכוללת בצפונה את תכנית גרס, הגדירה את הגבול הצפוני לשימור עד רחוב ארלוזורוב בלבד, ואילו התכנית מציעה להכיל את אותן מגבלות עד גבולות הרובע בצפון (נחל הירקון). זהו הישג משמעותי מאד למאבק על ערכי השימור בעיר. ההצעה ראוייה מאד, אך המסמך נמנע מהגדרת הערכים לשימור האזור, כגון אופי הרחובות, קווי הבניין והגיגון, שמירת קו הרקיע ועוד, ולכן ההצעה נותרת חסרת תוכן. הבעיה המרכזית בתכנית, מעבר לנושאים של הגדרת חסרות וסתירות בין חלקיה השונים, היא המרחב הגדול שהעירייה מותירה בידי הרשויות בנושא הקלות ואישורים באזורים המוגדרים לשימור. האכיפה היא בגדר רשות ולא חובה. בעזרת הרוב האוטומטי שלה במועצה, הצליחה העירייה להעביר את התכנית לשלב ההפקדה. עתה יתחיל שלב ההתנגדויות ועלינו לחדש את המאבק בכל עוצמתו ■

בית אברנאל - ראשית שנות ה-40' (אוסף משפחת אברנאל)

השימור המקומית. הדיון עבר לוועדת הערר המחוזית שם תלוי הנושא בימים אלה. אנו תקווה שעם פרסום כתבה זו נהיה אנשי בשורות וכי יימצא פיתרון ראוי לאתר. יש לציין כי אין זה הבית היחיד שסכנת הריסה מרחפת עליו בשכונת נחלת גנים. במקום עדיין קיים מכלול של מבנים בסגנון הבינלאומי, אך ביחס לרבים מהם כבר קודמו תכניות נקודתיות להקמת מגדלי מגורים. לאחרונה נהרס "בית המוכתר", ביתו של מוכתר השכונה, מנחם יצחק לוי, ברחוב רש"י 12, שהיה מוכר לעירייה כבניין הראוי לשימור ■

הבית ברחוב יצחק 5

המשך המאבק על צביון העיר חיפה

אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הגישה לאחרונה התנגדות להריסת מבנה ברחוב יצחק 5 בחיפה ולבניית מבנה חדש תחתיו. המבנה נמצא במתחם שימור הכרמל הוותיק, אך עדיין לא מופיע ברשימת השימור העירונית, מפני שלא נערך סקר למתחם. במבנה החדש, מבקש היוזם לנצל זכויות בנייה קיימות וזכויות מתוקף תמ"א 38/2, אך הוא אינו מסתפק בכך, על אף העובדה שכבר באמצעותן של זכויות אלו מדובר בהגדלת שטח ונפח משמעותיים. בנוסף לכך, הוא מבקש תוספת שטח בנייה מעל המותר, כולל שתי קומות נוספות, בליטות למרווחים צדיים ואחוריים ושטח חניה גדול. התוצאה שתתקבל, אם תאושר התכנית, היא בניין שיכלוט בהרבה מהמבנים הסובבים אותו בתכנית, בגודל ונפח, כאשר מרבית הפיתוח הירוק סביבו ייעלם. כך, מעבר לאבדן מבנה ראוי לשימור, ייפגע כל המתחם לשימור. המבנה תוכנן על ידי האדריכל שמואל רוזוב בסגנון הבינלאומי, עם חזיתות מאורכות ובהן מרפסות מעוגלות, קשתות במרתף, פרטי מדרגות ומעקות יפהפיים וכן שער וחומה ייחודיים. מן הראוי לציין כי בתגובה לערר שהגשנו לא מכבר על הריסת מבנה

תכנית המתאר של תל אביב - יפו

אדר' מנחם קוזלובסקי - נציג המועצה בפורום הירוק של תל אביב - יפו

מזה כחמש שנים מקדמת עיריית תל אביב-יפו את תכנית המתאר המקומית תא 5000. חשיבותה של התכנית עצומה, היות שתוקפה הוא כחוק לכל דבר ובעזרתה, תינתן לעירייה עוצמה של עקיפת תהליכים רגולטוריים. במהלך גיבוש התכנית ערכה העירייה לראשונה תהליך מבורך, אם כי עתיר בעיות, של שיתוף הציבור, בהם הציגה את חלופות התכנון וביקשה תגובות של תושבים ובעלי עניין אחרים: במהלך המפגשים, ניסינו אנו, נציגי המועצה לשימור אתרים, לבלום תהליכים המסכנים אינטרסים של שימור בעיר ולקדם נושאים שלא זכו עדיין להיענות מצד העירייה. רק לאחרונה הציגה העירייה את "הוראות התכנית", המסמך החשוב שמדריך כיצד ליישם את התכנית. ההוראות שהוצגו אינן מלאות, וחסר בהן הפרק שאמור לפרט כל אזור בעיר וההוראות הספציפיות לו.

סכנת הרס מבנים לשימור בנחלת גנים, רמת גן

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

אילן שרגא - חבר ועדת שימור מחוז תל אביב

שכונת נחלת גנים שוכנת בין רחוב המבדיל לרחוב בן-גוריון של היום, ובין רחוב אבא הלל סילבר לדרך ז'בוטינסקי, והיא השלישית מבין השכונות הראשונות של רמת גן. בפסח תרע"ד-1914 נערכה אסיפת בעלי מלאכה ביפו שכונסה על ידי מנחם שינקין, והוקמה אגודה בשם "נחלת גנים", במטרה לרכוש שטח להתיישבות בקרבת תל אביב, שיאפשר לכל מתיישב להמשיך בעבודתו ועם זאת לעסוק בחקלאות זעירה. המשפחות הראשונות עלו על הקרקע בשנת 1923 והשכונה סופחה לרמת-גן בשנת 1943. ברחוב המקור 5, שוכן אחד מהמבנים הוותיקים ביותר בשכונה, "בית אברנאל", שנבנה לפני כ-75 שנה, על ידי אסתר ומיכאל אברנאל. אדר' מיכאל אברנאל תכנן את מרבית המבנים בנחלת גנים. הבית בנוי בסגנון הבינלאומי ("באוהאוס"), ואיכותו וקסמו האדריכלי והאסתטי עדיין ניכרים בו.

הבניין ראוי לשימור על פי כל הקריטריונים! כך קבעה עיריית רמת גן בעבר וכך על פי סקר האתרים שנערך. עם זאת, לא הוכן עבורו תיק תיעוד, למרות דרישתנו לעשות זאת כבר בשנת 2008. בינתיים עבר הבניין לידי קבוצת רכישה וזו, בתמיכת עיריית רמת גן, קידמה תכנית להגדלת זכויות ולבניית בניין מגורים, ללא אפשרות לשימור הבניין ההיסטורי. הגשנו התנגדות לתכנית, בה דרשנו השלמת תיעוד ודיון בוועדת

רחוב גדרה (צילום: איציק שוויקי)

ציבור בהיקף של למעלה מ-40 אחוז, אך היא הפרישה 80 מ"ר בלבד לשטח ציבורי פתוח ודרך בשטח של 397 מ"ר, שכל תכליתה, לשרת את הבנייה החדשה.

המועצה אף טענה כי לאור המדיניות החדשה של העירייה והוועדה המחוזית בנושא העיר ההיסטורית, הכלולה בתכנית המתאר החדשה לעיר, מן הראוי היה לבחון מחדש את תכנית ההריסה. הכוונה היא לתת לנושא השימור את המקום הראוי, בין היתר על ידי בחינת חלופות בנייה, והעברת חלק מהמבנים כהפרשות לצרכי ציבור, והקטנת אחוזי הבנייה, תוך התאמה לסביבה. לאור התנגדותנו, הוחלט להחמיר את היבט השימור בתכנית והיא תכלול הוראות פרטניות, תוך שילוב יועץ שימור בכל השלבים. כמו כן ההפרשות לציבור, בדגש על שטחים פתוחים ובנויים, עלו משמעותית ■

רחוב גדרה בשכונת רוממה בירושלים, מהווה חלק בלתי נפרד משכונת ליפתא עילית. האזור מאופיין במרקם ייחודי הראוי לשימור על פי אמות מידה מקצועיות, אך אינו נכלל בתחום תכנית האב של רוממה, על אף שהמבנים הינם חלק מהעיר ההיסטורית (שכונת ליפתא).

המועצה לשימור אתרים הגישה התנגדות לתכנית להרוס ברחוב שני בתים לשימור ולשמר מבנה שלישי עם תוספות בנייה מעליו. בהתנגדות הובאו הנימוקים הבאים: התכנית לא הוצגה בפני ועדת השימור העירונית, ולא נדונה בוועדה המקומית, למרות שהיא מציעה שינוי במרקם הקיים, וכוללת המלצות של אנשי מקצוע בעירייה (שלא זכו להתייחסות); כמו כן, היא מתייחסת להיקף של 3.5 דונם וסמוכה לשכונת רוממה - על גבול תכנית האב, ולכן מחייבת הפרשות לצרכי

המעבדה לתהודה מגנטית - אדר' אריך מנדלסון (צילומים: טל בן נון גלז)

בעקבות התנגדות שהגישה המועצה לשימור אתרים, הוחלט לחייב את המכון לכלול בתוך התב"ע תכנית שימור מפורטת שבה יופיעו הן המבנים ההיסטוריים והן המתחם כולו.

מה שמעניין יותר מההתנגדות ומההחלטה (הטובה כשלעצמה) של הוועדה המחוזית, הוא התהליך הפנימי שעבר מכון ויצמן מאז הפקדת התכנית וההתנגדות ועד היום. המכון, שהתנגד בתוקף וניסה לדחות את הדרישה לשימור, שסגר את עצמו מפני "נסיונות התערבות מבחוץ", עבר מהפך. היום מבינים אנשיו את חשיבות האוצר האדריכלי / נופי שיש בידיהם ואת משמעות הפיקדון הזה למדינת ישראל.

התוצאה היא שבמקום מתקיימים סיורים אדריכליים בהדרכת אדר' דקל גודוביץ' ובמימון המכון; כאשר עמדו לתכנן מחדש את המעונות, ויתרו על הוספת קומות לטובת השימור, ונעזרו באדריכל השימור אמנון בר אור. בעבר נעשו במכון לא מעט שגיאות בתחום השימור, אבל היום המודעות גברה וכמו שדוגלים שם במצויינות בתחומי המדע, כך גם בנושא השימור, נראה שהם לומדים ומיישמים ■

מכון ויצמן - התנגדות שהיזה עמדות

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

בחודש אוגוסט 2009 גונבה השמועה לאוזונינו, כי מכון ויצמן מפיקד תכנית חדשה בוועדה המחוזית. התכנית נבחנה על ידינו בקפידה, אך מלבד בית ויצמן שהוגדר בתכנית כאתר הנצחה, לא הוזכרה בה המילה שימור.

מכון ויצמן, שנקרא עם ייסודו בשנת 1934 מכון זיו, הוקם ביוזמתו של חיים ויצמן ובמימנם של הלורד והליידי זיו. גדולי האדריכלים הישראלים הותירו במקום את חותמם ובראשם האדריכל אריך מנדלסון שתכנן מספר מבנים, בהם בית חיים ויצמן המצוי בשולי המכון. אריה אלחנני תכנן את בניין הספרייה על שם ויקס (1957); בנימין אידלסון וגרשון ציפור תכננו קרוב ל-20 מבנים במכון, כשהבולט שבהם באיכותו הנו "המדרשה למוסמכים"; יעקב רכטר תכנן שני מבני מעונות סגל. מלבד זאת, כולל המכון מספר רב של עצים לשימור, וגם הגנים והצמחייה שבין המבנים הם בעלי משמעות היסטורית ועיצובית רבה.

בניין הפיסיקה ע"ש וייסמן - האדריכלים אריה שרון, נחום זלקינד ובנימין אידלסון

במחוזות השימור

המועצה האזורית שפיר, בין המועצות הכודדות בדרום שערכו סקר אתרים, כללה את הגשרים ברשימת השימור. הגשר על נחל גוברין מהווה חלק ממסלול תיירותי באזור. גשר הקשתות על נחל לכיש שוכן על תוואי ההרחבה של כביש מס' 3, והעובדה שנכלל ברשימת השימור, תקל עלינו לפנות אל מע"צ בדרישה להציג תכנית חלופית אשר לא תסכן את הגשר

בית היוצר - נווה זוהר: המתחם הוקם בשנת 1967, ביוזמתו של יהודה אלמוג, מי שהיה היו"ר הראשון של המועצה האזורית תמר. אדריכל המבנה, שמואל מסטצ'קין, תכנן מבנה מרובע משילוב של בטון ואבן, עם גג משופע החולש על מערכת טרסות. המקום, שכלל אולמות וחדרי אכסניה, שימש כמרכז מבקרים של מפעלי ים המלח, אותו ניהל שלמה דרורי, עד פרישתו בשנת 1997, ומאז הוא עומד בשממונו. לאחרונה הגשנו פנייה אל המועצה האזורית תמר הקוראת להכרות בית היוצר כאתר לשימור, ולמציאת שימוש הולם עבורו

כפר אוריה: פרויקט שיקום החאן במרכז כפר אוריה, אותו אנו מקדמים מזה זמן מה, יוצא לדרך, כאשר בשלב הראשון נעבוד על חיזוק המבנה

רמת רחל: בימים אלו אנו מכינים תכנית לתיק תיעוד מרקמי, עבור קיבוץ רמת רחל, באמצעות משרד אדריכלים 'אופק'

מעברת קרית יובל - המועצה לשימור אתרים ביקשה מוועדת השימור העירונית להכריז לשימור על שני צריפים ממעברת קרית יובל/עין כרם (בית מזמיל), למען שימור מורשת השכונה והעיר. המעברה, אחת משתי הגדולות שהוקמו בירושלים, היתה בנויה ממאות צריפי אובסט, הידועים בשם "אובסטונים"

מחוז דרום - גשרים היסטוריים

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

הגשר על נחל לכיש (צילום: עפר יוגב)

גשרי הבטון במועצה האזורית שפיר: שני גשרי בטון שאינם בשימוש, מצויים בתחום המועצה האזורית שפיר, האחד על נחל גוברין והשני הוא גשר קשתות מבטון על נחל לכיש. את הגשרים בנה בשנת 1933 לערך, זאב פריזר, אשר עבד במחלקת העבודות הציבוריות הבריטית והתבלט כמומחה לבניית גשרי בטון.

מחוז ירושלים - לשמר מעברות

איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

הר טוב: במרכז המבקרים של המושבה הר טוב, השוכן במרתף בית בן ציון לוי, התמקם לאחרונה אגף התיירות של המועצה האזורית מטה יהודה. צאצאי המייסדים מתנגדים למהלך זה ומנכ"ל המועצה לשימור אתרים, עמרי שלמון, גייס את השר מתן וילנאי על מנת שיפשר בין הצדדים לטובת הפעלת מרכז המבקרים

תחנת הרכבת בירושלים: הרשות לפיתוח ירושלים פרסמה את שם הזוכה במרכז לשיקום ופיתוח התחנה העות'מאנית, ובימים אלה מכין הזיז תכנית לשיקום המקום

מחוז מרכז - תגליות

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

קרית עקרון: לאחר סיור מקיף עם מהנדס המועצה וסגן ראש המועצה, הסתבר שלמרות שכמעט לא שרד דבר מהכפר עקיר, נותרו בשטח מספר מבנים עשויים לבני בוץ במצב השתמרות סביר ומעלה וכן מספר צריפים מקוריים של המעברה

כפר סבא: באזור תעשייה חדש שמפתחים במזרחה של העיר, התגלו שתי בריכות השקיה ובאר אנטייליה. הוחלט לחשוף את המבנים בעזרת רשות העתיקות, ולבחון כיצד ניתן לשמר אותן

ראש העין: במסגרת פיתוח השטח עבור שכונה חדשה בדרום מזרח העיר, צמוד לפארק מגדל צדק, התגלו שתי חוות עתיקות ומתקן שריפת סיד עות'מאני. במקום נערך סיור עם אנשי משרד השיכון שמפתח את השכונה ואלו החליטו לשנות את התכנית, להוריד מספר בניינים ולדאוג שהממצאים ישולבו בשטחים ירוקים פתוחים בתוך השכונה

מחוז תל אביב - מורשת והחייאה

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

נמל יפו: עבודות השיקום וההחייאה בנמל יפו מתקדמות ובימים אלה פועלים לפתיחת שוק דיגים באחד האנגרים ההיסטוריים המיועדים לשימור. חיים סערון מונה כמנהל חדש לנמל, לאחר שרן וולף סיים את תפקידו, ואנו מאחלים לשניהם הצלחה בדרכם החדשה

מרכז למורשת יהודי עדן: המרכז נפתח לאחרונה ברחוב לילינבלום 5 בתל אביב. במבנה, שתוכנן על ידי אדר' יהודה מגידוביץ', תצוגה המביאה את סיפורה הייחודי של הקהילה. קיימנו סיור באתר עם פורום ועדת שימור מחוז תל אביב ואנו מקדמים הדרכות במקום, כמו גם סיוע לשימור בית הכנסת

באר האנטיליה בכפר סבא (צילום: טל בן נון גלז)

מזכרת בתיה: בקורמת לויז עובדים על התשתיות של החצר ובבריכה ההיסטורית שבחצר בית הספר בוצעו חיזוקים לאחר שהוסרה הצמחייה והתגלו כשלים בעייתיים; רפת במתחם של בית יד לבנים שומרה והוסבה לאולם כינוסים קטן, אך נהדר

מקוה ישראל: במסגרת הצורך לשמר את אתרי מורשת מקוה ישראל, לצד צורכי הפיתוח של מערכת החינוך הפועלת בו, הוקמה סדנת חזון ייחודית, בה לקחו חלק כל הגורמים המקצועיים הקשורים במקום. בסדנה ריכזו המשתתפים עקרונות לחזון מקוה, במטרה להכתיב את דרכי הפעולה בעתיד

בית כנסת הר סיני - בית הכנסת הגיאורגי: זהו מבנה עץ שהוקם בשנות ה-20' ברחוב ראש פינה 7 בתל אביב, על ידי נציגי הקהילה הגיאורגית בישראל, ומאז משמש כבית כנסת של הקהילה. האתר מיועד להריסה ולאחר דיון שנערך בוועדת הפנים של הכנסת, אנו פועלים יחד עם נציגי הרשויות למצוא פתרון הולם לשימורו. את פעילותנו מלווה אדר' נאור מימר

גבעת הפועל (צילום: אלכס ליבק)

בתהליך השימור אנו מתמקדים ברחוב הראשי, בו עלינו להטמיע את תשתיות החשמל התקשורת וכו', על מנת לשמור על רוח המקום. זהו תהליך מאוד מורכב, במסגרתו אנו פועלים מול מחלקת התכנון במועצה האזורית חוף הכרמל, ומול אדריכלים שהכינו תכניות לבתים, אך לא תמיד הקפידו על נושא השימור ■

סערו ובעקבות זאת הוקפאה התכנית והוקם מטה פעילות של התושבים. במסגרת הפעילות הציבורית התקיימו גם שלושה מפגשים של הוועדה הציבורית, שעסקו בנושאים מגוונים ואקטואליים. בין השאר הושק ספרו החדש של אדר' פרדי כהנא "לא עיר ולא כפר", נדון הטיפול בגן הטכניון, הוצג תיק התיעוד עבור מתחם חיפה א' של חברת החשמל, והחלה עבודתה של הוועדה הציבורית על כתיבת מסמך מדיניות, לטיפול ביחס בין תכניות רוחביות ובין שימור ■

שימור פיזי: בבוסתן כיאט הושלמו התכניות לבית הגגן ועתה הן עומדות לפני דיון בוועדת השימור העירונית. התכניות עתידות להתבצע בזמן הקרוב.

בתחנת המשטרה מעלות תרשיחא הושלמה עבודת שיקום שלט הקרמיקה ההיסטורית, ודלתות האורווה שופצו והוחזרו למקומן. בית הרב בכפר חסידים הושלם. זהו ביתו המקורי של רב המושב שנבנה בשנות ה-30'. במסגרת החזרתו לתפקוד המקורי, שופץ ושוקם המבנה כולל צבע טיח מקורי וטיפול בחלונות ובדלתות העץ ■

בית עובד בטבריה (צילום: אורי בן ציוני)

בפרויקטים אלה גילינו מספר בעיות מבחינת השימור, אולם אנו תקווה שהליווי של המועצה, גם אם החל רק בשלבים המאוחרים, יתרום לסטנדרטיזציה של עבודות תיעוד ותכנון ראיות, לקראת הפרויקטים העתידיים ■

קיימנו ישיבה עם ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל, אייל בצר, (שבתחומה שוכנות הכנסיות) ועם מנכ"ל המועצה לשימור אתרים, עמרי שלמון, במטרה להכריז על הכנסיות כמבנים לשימור, ולבחון כיצד ניתן לגייס תקציבים לטובת המיזם ולקדם את השיקום ■

ביקורים באתרים: במסגרת מאמצינו לשלב בתי הספר ממגזר המיעוטים במערך הביקורים באתרי מורשת. אני שמח לבשר שאירחנו באתר רכבת העמק כ-160 תלמידים מבית הספר "ראס עלי" וקיבלנו הזמנות לביקורים מארבעה בתי ספר נוספים ■

מחוז דרום חיפה והשפלה - שוב יוצא הזמר רן חדותי - מנהל מחוז דרום חיפה והשפלה

גבעת הפועל בנימינה: לאחרונה התחלנו בעבודות לשיקום גבעת הפועל. במקום עתידיים לקום שני פרויקטים: מרכז מורשת לקבוצות ההתיישבות שעברו הכשרה במקום; משכן אהוד מנור - מרכז למורשת הזמר העברי שיכלול קונסרבטוריון, ספרייה, אולם התכנסות וחדרי לימוד. במסגרת הפרויקט אנו עובדים בשיתוף פעולה עם משפחת מנור ועם המועצה המקומית בנימינה. תחילת העבודות התאפשרה בזכות תרומתו של אלישע אלקלעי, מנהל מפעל 'שחם' בגבעת עדה, ועל כך תודתנו לו ■

בת שלמה: המושבה בת שלמה נוסדה בשנת 1889 והיתה מושבת הבת הראשונה של זכרון יעקב. היא תוכננה בדגם של "כפר רחוב" ומהווה דגם ייחודי, היות שזוהי אחת המושבות הבודדות שנשתמרו עד היום על פי התכנית המקורית.

מחוז חיפה וגליל מערבי - הציבור למען השימור אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

פעילות ציבורית: במאבק על הבית ברחוב סוכות 8, כרמל צרפתי, זכינו בערר שקבע כי על העירייה לבחון מחדש את המבנה, על אף שאיננו מופיע עדיין ברשימת השימור. ועדת השימור העירונית הטילה על העירייה את ההכנה והמימון של תיק תיעוד מקדים והתיק שהוכן הובא לוועדת השימור. הוועדה החליטה כי הבניין לא ראוי לשימור, אך הטילה על המתכננת לבחון מחדש את תכנון המבנה, תכניתו, נפחו ושימור הצמחייה סביבו. זאת בהמשך לפסיקת הערר וההבנה בוועדת השימור כי את אופי הכרמל הירוק יש לשמר.

בשכונת בת גלים נערך מפגש משותף עם עיריית חיפה בו הוצגה תכנית לרציף מרגולין בפני ציבור תושבי השכונה. העירייה ביקשה להכין תכנית להסדרת רציף מרגולין (תנועה וחניה), תוך הוספת אחוזה בנייה ניכרים, על פי תכנית מתאר חיפה החדשה, שעדיין לא אושרה, ושלמעשה מכפילה את גובה המבנים ונפחם ברחוב. הרוחות במקום

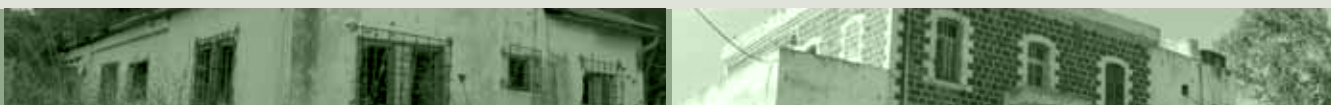
מחוז צפון - משמרים את טבריה אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

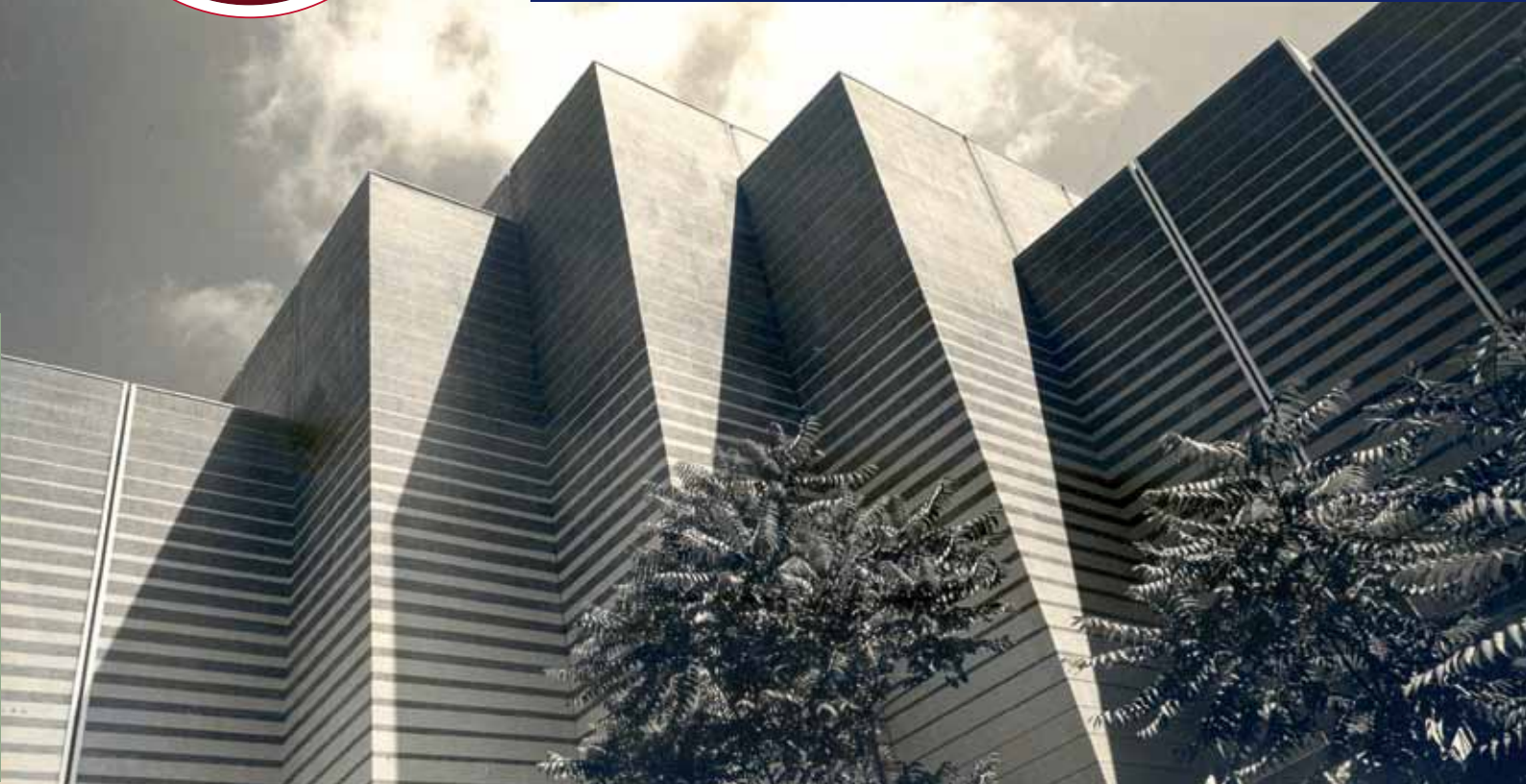
שימור תחנות רכבת העמק: אחד הנושאים המרכזיים בהם אנו מטפלים בימים אלה הינו שימור תחנות רכבת העמק והתוואי המקורי של המסילה, לאור הפעולות לחידוש הקו על ידי רכבת ישראל. מתוך כך אנו עתידים לשמר את תחנות בית שאן וכפר יחזקאל, ואת אחד ממבני תחנת חמת גדר, בנוסף לתחנת הרכבת צמת, בה כבר החל תהליך השימור ■

טבריה: בעיר טבריה מלווה המועצה לשימור אתרים ועדת היגוי של סקר מבנים, שכונות ומתחמים לשימור, אותו עורך אדר' אבנר אמיר. המועצה אף שותפה בוועדה הבין-משרדית בראשותו של מנכ"ל משרד התיירות, נועז בר ניר, שדנה בפיתוח התיירות בעיר. השנה בוצעו בעיר מספר פרויקטים ביוזמות פרטיות: תכנון בית עובד, מתחם חצר מפוארת ברחוב אלחייף 23, כמלון בוטיק; שיקום ותכנון בית הכנסת רייסין בפנינת הרחובות הבנים וקישון ובית מראד, מבנה כולת נטוש ברחוב השילוח 10, שעתידי להפוך למבנה משרדים.

מחוז מיעוטים - יוזמה מקומית אמיר מזאריב - מנהל מחוז מיעוטים

שימור פיזי: עוספיה - הוצאנו הצעה לסקר הנרסי של מגדל המים, על מנת שנוכל להתחיל בפעולות הצלה ושימור. מן הראוי לציין כי מחוז חיפה במשרד הפנים, בראשותו של יוסף מישלב, מנהל המחוז, הקצה סכום לטובת הנושא. הכנסיות במעלול - ביוזמת תושבים מכפר יפיע, אשר פנו אל ראש המועצה, עמרזן כנאנה, על מנת שיפעל לשימור הכנסיות,

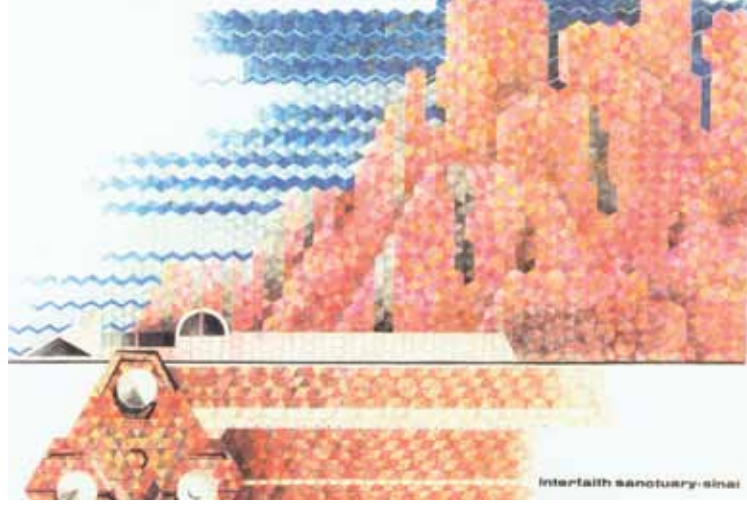
אודיטוריום חיפה (צילומים ושרטוטים - באדיבות מנספלד-קהת אדריכלים)

במשך 38 שנים. בשנות ה-50 שימש דיקן הפקולטה לארכיטקטורה ובשנות ה-60 היה יו"ר אגודת האינג'ינרים והארכיטקטים. מנספלד התחנך בברלין מגיל עשר עקב עבודת אביו יליד ריגה, שהיה מהנדס אנרגיה. הוא התחיל ללמוד אדריכלות ב-1931 בבית הספר הגבוה בשרלוטנבורג שבברלין, אך כעבור שנתיים סולק מהלימודים בגלל יהדותו. הוא ברח לפריז, שם השלים בהצטיינות את חוק לימודיו לדיפלומת אדריכל ב-Ecole Special D'Architecture, כתלמידו הקרוב של אוגוסט פרה. בקיץ 1935 הצטרף להוריו שהשתקעו בינתיים בתל אביב.

למנספלד היתה יכולת יוצאת דופן לשלב בבנייניו את הפונקציונליות הנדרשת עם אסתטיקה מעולה, תוך שימוש בחומרים ובטכנולוגיות עדכניות. כל זאת לצד שימור רוח המקום ומתן ביטוי אדריכלי ליסודות העמוקים של התרבות והערכים שהבניין אמור לשדר. דוגמאות לא חסרות: מוזיאון טיקוטין לאמנות יפנית בחיפה, בית כנסת בית אל במרכז הכרמל שהיה במקור בונקר מנדטורי, מוזיאון ישראל המודרני למהדרין, המשתלב בסביבה ים תיכונית הררית, מגה-בניין למגורים ברמת הדר בחיפה נוסח "מכונת המגורים" של לה קורבוזייה (בניין קהילתי), מוזוליאום מופלא ברנגון בירת בורמה למייסד בורמה החופשית והמרכז הבין דתי למרגלות הר סיני בהזמנת אנואר אל סאדאת (שני האחרונים לא יושמו בנסיבות טרגיות), וילה אילין המהודרת אך הצנועה בנוכחותה בכרמל, בית צרפת בקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם בירושלים ועוד. עבודותיו בשנות ה-60 וה-70 נחשבות לנכסי צאן ברזל באדריכלות

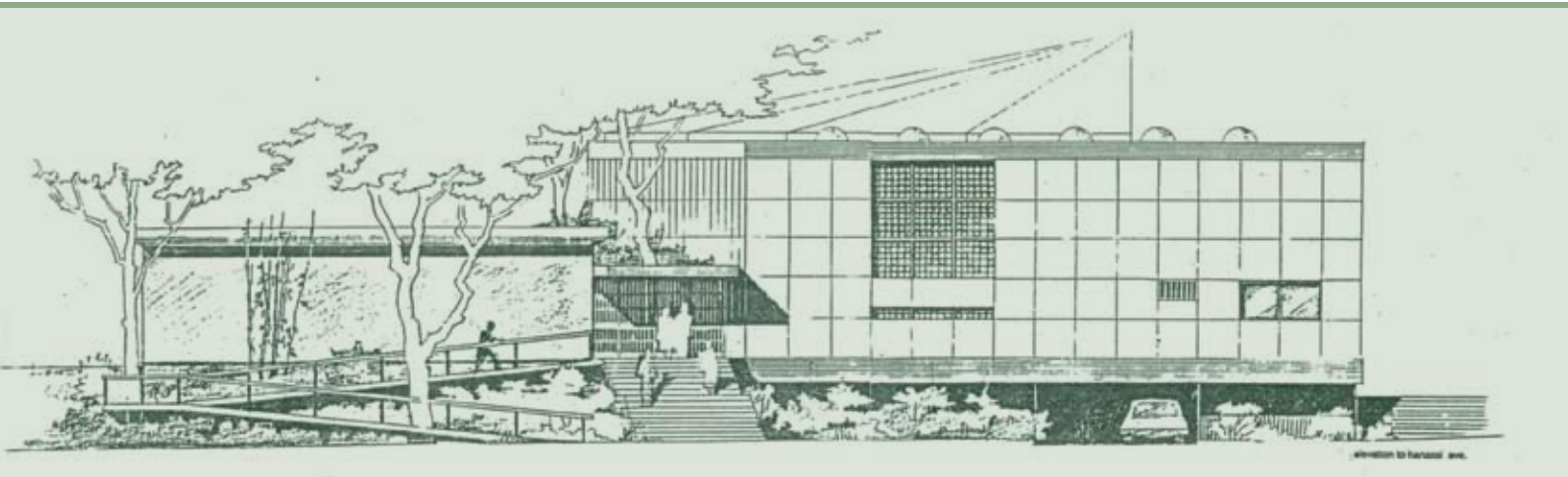
ד"ר אדריכל אל (אלפרד) מנספלד (1912-2004), חתן פרס ישראל באדריכלות עבור תכנון מוזיאון ישראל, היה מהאדריכלים המודרניים החשובים והמשפיעים ביותר בישראל. כאיש מקצוע פורה ומקורי, מורה וחוקר הוא השאיר חותם עמוק על הסביבה הבנויה בארץ ועל הכשרתם של מאות פרחי אדריכלות בטכניון ובמשרדו. שמו ויצירותיו הרבות מפורטים באנציקלופדיות, בספרים, בכתבי עת מקצועיים ובמחקרים אין ספור בחו"ל ובישראל, כמורה דרך באדריכלות המודרנית. ספר מעניין בשם "הסקיצה הראשונה" שהוקדש לאדריכלים הבולטים באדריכלות המודרנית העולמית, כולל גם סקיצות של אל מנספלד, שהיה גם אמן הרישום (דיאדלוס, ברלין, 1982). מוזיאון ישראל בתכנונו המקורי, שאת התפתחותו תכנן ובנה, מהזכייה בתחרות ב-1959 (עם מעצבת הפנים דורה גד) עד 1995, נחשב לבניין מופת החשוב, המשפיע והיפה ביותר בארץ בתקופה המודרנית, ומהווה השראה לתפיסה תכנונית פורצת דרך: בניין פתוח-קצה הגדל ומתפתח באופן אורגני ובהרמוניה עם סביבתו, בהתאם למשאבים ולצרכים משתנים לאורך זמן. ההצעה להכריז עליו כבניין לשימור, שעלתה בסוף שנות ה-90, לא התגשמה. העבודה האדריכלית הראשונה שלו בארץ, ככר ציון בנתניה, שכתכנונה זכה כאדריכל צעיר ומבטיח כבר בשנת 1936, עוברת היום תהליך שימור. בחודש מארס 2012 מלאו 100 שנים להולדתו בסנט פטרסבורג שברוסיה, ושמונה שנים לפטירתו בחיפה, בה בחר להשתקע כדי לשלב עבודה מעשית עם הוראה בטכניון. הוא לימד בטכניון והרצה ברחבי העולם

המרכז הבין דתי למרגלות הר סיני

מוזיאון ישראל - מבט מעמק המצלבה

מוזיאון טיקוטין לאמנות יפנית בחיפה

"יקיר העיר חיפה" ו"יקיר עמותת האדריכלים ואגודת האינג'נרים והארכיטקטים". מנספלד התקבל כחבר באקדמיה הלאומית לאמנויות כברלין ובאקדמיה לארכיטקטורה בפריז, והיה פעיל בקבוצות עבודה בנושא דיור ציבורי, באגודת האינג'נרים והארכיטקטים בישראל ובאגודת האדריכלים העולמית.

מתלמידיו בטכניון הוא דרש את מה שדרש מעצמו: תכנון מעמיק לטובת האדם, המשתמש והמקום, הגשה מוקפדת ומקורית וביצוע ללא פשרות. ב"אני מאמין" שגיבש ופרסם טען, ש"הלקוח הסופי של האדריכל הוא החברה, אותה הוא משרת", ולמען מטרה זו פעל בעקשנות. מנספלד הושפע בעבודתו ממתמטיקה ומביוולוגיה, ממחקרים בכלשנות ובסוציולוגיה ומחידושים ותפיסות אסתטיות ותרבותיות במערב וכן במזרח הקרוב והרחוק. הוא עסק גם בעיצוב ריהוט ופריטי פנים ובגרפיקה, שהיתה אהבתו הראשונה. לשיטתו, עיצוב לוגו, כפית או כסא לא שונים מתכנון בניין או עיר ודורשים אותה גישה: אמת, טוהר וצניעות. מנספלד, שהיה חרוץ מאין כמוהו נשאר נאמן תמיד למשנתו של לה קורבוזייה "הסגנונות הם שקר... ללא תכנית טובה, דבר אינו קיים. הכול שביר ורעוע, הכול עני, אפילו מתחת לבליל השפע".

בהתאם, הוא התנגד לתופעת "בנה ביתך" שפשטה בארץ בשנות ה-80. בערוב ימיו לא היסס לקחת חלק בתחרות לתכנון רעיוני לככר רבין בתל אביב, ואת הצעתו ביסס על עקרונות המנדלה היהודית, אותה חקר במסעותיו בארצות המזרח הרחוק. שש שנים לפני מותו יזם מאבק ציבורי נגד "בניין המזבח" שמוזיאון ישראל התכוון להקים כביתן כניסה. התכנית הזאת בוטלה במאסר 2002, בדיוק ליום הולדתו ה-90. בשנת 1975 יזם עם אחרים את הקמתו של המרכז לחקר מורשת האדריכלות בישראל בטכניון, והפקיד שם חלק משרטוטיו לצורכי הוראה ומחקר.

בשנת 2013 תיפתח תערוכה גדולה שתציג את עבודותיו ומורשתו במוזיאון תל אביב לאמנות ■

השרטוטים במאמר - מעבודותיו של אדר' אל מנספלד

המודרנית. המושג "סטרוקטורליזם" מזוהה עימו מחקרית ומעשית. מנספלד השתמש בידע הגרפי שלו כדי להביא לביטוי מושלם המחשה של מסות אדריכליות תלת ממדיות, באמצעות גרפיקה סטרוקטורליסטית דו ממדית. חלק גדול מעבודותיו היה פרי זכייה בתחרויות תכנון בארץ ובחו"ל. בניין עיריית אמסטרדם לדוגמה הוא פרי תכנונו.

התכתבויות ענפות שקיים בחמש שפות עם חשובי האדריכלים, מעצבי הנוף, האמנים וההיסטוריונים בעולם, הן חומר עיון מרתק לחוקרים ולסטודנטים על השאלות והמגמות שהעסיקו את עולם האדריכלות במאה ה-20. מחקריו מצויים בספריות רבות בארץ ובעולם וביוגרפיה שלו יצאה לאור כברלין בשנת 1999, באנגלית ובגרמנית. ה"לודה" (משחק), מודל תלת ממדי שפיתח, עזר לו בתכנון מדוייק, הרבה לפני עידן המחשב.

מנספלד היה צייר ורשם מחונן כבר בילדותו. שרטוטיו החופשיים כמו גם שרטוטים מפורטים ביותר, מלווים את כל מאות עבודותיו וגם את רשמיו מסעותיו הרבים בנופים אורבניים ובאתרי מורשת ברחבי העולם. עד שנותיו האחרונות נהג לשבת אל שולחן השרטוט עם עפרונותיו, אותם נהג לרכוש בחנות ידועה בציריך.

מנספלד השאיר אחריו מאות בניינים פרטיים וציבוריים: מבנייני קומה ושתיים בערים ובהתיישבות העובדת ועד שיכונים של עשרות ומאות יחידות דיור, מוזיאונים, מרכזי פנאי וספורט, מרכזי תרבות וחדרי אוכל, מעבדות מחקר, מרפאות, בית חולים נהרייה, אנדרטאות, תחנות דלק, מפעלים, בנייני משרדים, גני ילדים, בתי ספר ובנייני השכלה גבוהה, אוניות נוסעים, שכונות ידועות בחיפה ובערי הצפון ועוד. הוא גם השאיר ספרייה מקצועית עשירה ואלפי שקופיות טבע שצילם ברחבי העולם.

מנספלד הוא חתן פרס רכטר (שכונת סטלה מאריס בחיפה) ופרס רטנר (האודיטוריום הרב תכליתי בכרמל). הוא זכה לעיטור הגבוה לאדריכל זר מטעם איגוד האדריכלים הפדראלי בגרמניה. בנוסף, קיבל את תואר

רקע אישי:

נולדתי ברמת גן, אני בן 43, גרוש ואב למיכאל וליואב. בצבא שירתתי בבית הספר לפיתוח מנהיגות של צה"ל. לאחר השירות הצבאי למדתי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, וב-20 השנים האחרונות מילאתי תפקידים בשירות הציבורי: הייתי עוזר מנכ"ל משרד העבודה והרווחה בתקופת ממשלתו של יצחק

שמיר, לאחר מכן הייתי יועץ הסברה ותקשורת לבנימין נתניהו, בהיותו יו"ר האופוזיציה. עם הקמת ממשלת נתניהו הראשונה שימשתי כיועץ בכיר לשרת התקשורת דאז, לימור לבנת. לאחר מכן, שימשתי כיו"ר המועצה לשידורי כבלים ולוויז. בשנת 2000 הצטרפתי למשרד עורכי הדין גולפרב ובמקביל שימשתי דירקטור במספר חברות. משנת 2009 אני משמש בתפקיד מזכיר הממשלה. אבי שירת בצבא הבריטי ובארגון "ההגנה" ומאז ומתמיד היה חובב היסטוריה ואספן. ממנו קיבלתי את האהבה להיסטוריה ולאספנות ולמדתי ליצור את החיבור שביניהם. ברבות השנים, בצד עיסוקי השונים, הפכתי גם אני לאספן. כחובב היסטוריה ותרבות ארץ ישראל אני מתמקד בתיעוד חיי היום יום בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20. את תחביב האיסוף התחלתי לפתח עוד בצעירותי והזיכרון המוקדם ביותר שיש לי הוא מהיותי ילד כבן 11, עת פינו ברחוב שבו גרנו בית של פרופסור שנפטר. הגעתי למקום מתוך סקרנות טבעית של ילד ומצאתי שם אסופה של מסמכים וניירת שעמדו להיזרק. הוקסמתי מ"האוצר" ולקחתי מן הפריטים אלי. כך החל למעשה האוסף שלי. בנסיעותי ברחבי העולם, אני מקדיש את זמני הפנוי לביקור בשווקים ולחיפוש אחר חפצים וחומרי תיעוד, ומדי פעם אני משאיל פריטים לתערוכות.

מהי תפיסת העולם שלך בנושא מהות השימור ותפקידו הערכי בחיינו?

שימור בראש ובראשונה מהווה כלי לבניית תשתית תרבותית שהכרחית לאופטימיזציה של תהליך התפתחות חברתית, בכחינת "דע מאין באת ולאן אתה הולך". עלינו לקבל השראה מהעבר ולהיות מחוברים אליו, אל השרשים שלנו, כדי להמשיך הלאה לעבר אופק עתידנו. למעשה אין שלמות בתהליך התפתחות של פרט ושל חברה ללא היכרות עם ההקשרים ההיסטוריים וללא הבנת הקונטקסט. שימור הוא מרכיב בחוסן הלאומי של החברה הישראלית. האתגרים שאנחנו מתמודדים איתם, להבדיל מחברות אחרות, מחייבים הבניית ההקשר ההיסטורי בהווה ומחייבים העצמת השראה המאפשרת טיפוח מטרות העתיד. שימור הוא החיבור לארץ. זהו ביטוי מוחשי של 'תבנית נוף מולדת' החיוני בהווייתנו כאומה. בעידן בו אנו חיים, כאשר הגלובליזציה נותנת את הטון בכל מקום על פני כדור הארץ והעוצמה הטכנולוגית הגוברת, מציעה שינויים דרמטיים מדי יום ביומו, השימור הוא שמסייע לנו לגבש את הייחוד שלנו ולהבין "מה אנו עושים כאן" ולאן פנינו מועדות.

מה המצב בתחום השימור בעולם ומה המצב בארץ?

עד לאחרונה, עם הכרזתה של תכנית מורשת, הייתה ישראל בחזקת "מדינה מתפתחת" ולא "מפותחת" בכל הקשור למודעות לחשיבות השימור. תכנית מורשת מהווה 'קו פרשת מים' וכיום אנו עדים לשינוי משמעותי בהסתכלות הממסדית על נושא זה, שבעקבותיו יחולו שינויים גם במערכות תרבותיות נוספות, שכן קיימת

יותר התעניינות בתחום. השימור מקבל חשיבות יותר ויותר גדולה הן בהקשר של ערכים לאומיים והן בערכים כלכליים וערכים תרבותיים ואסתטיים. ביחס לנעשה בתחום השימור בעולם, אנו נמצאים בעמדת פיגור, אותה יש להפוך ליתרון. היתרון הוא שאנו יכולים ללמוד מטעויות שנעשו ברחבי העולם ולהתבסס על ידע ותובנות שהתגבשו במקומות אחרים, כך שנוכל לבנות את המענה שלנו לאתגרי השימור בדרך הנכונה.

מתוך היכרותך עם המועצה, ומעצם היותה הגוף הלאומי העוסק בשימור, כיצד אתה רואה את תפקידה, ומהן המגמות על פיהן עליה לפעול בעתיד?

נושא השימור היה קרוב לליבי מאז ומתמיד. בשנת 1996, כאשר הייתי יועץ לשרת התקשורת דאז, לימור לבנת, בממשלתו של של בנימין נתניהו, פניתי למנכ"ל המועצה דאז, יוסי פלדמן, והצעתי עצמי כ"חייל מגוייס" לטובת שימור האתרים. ביחד עם יוסי בנינו את 'פרויקט ה-50' וסייעתי לכך שהממשלה קיבלה החלטה לשקם 50 אתרי מורשת, לכבוד 50 שנות המדינה. את ההצעה לפרויקט הגישה שרת התקשורת דאז, וזוהי הפעולה הראשונה שהתבצעה בתחום השימור בעקבות החלטת הממשלה, על אף שהיה קשה לגייס לכך את התקציבים הדרושים. בשנת אלפיים עזבתי את השירות הממשלתי אבל המשכתי את פעילותי במועצה לשימור אתרים, כמתנדב מן השורה, ולאחר מכן כחבר הוועד המנהל. סייעתי בעיקר בתחומים של גיוס משאבים ומאבקים ציבוריים. אחד המאבקים בהם הייתי פעיל ואשר זכה להצלחה, היה המאבק למניעת הריסתו של המנוף ההיסטורי בנמל תל אביב. לימים גם למדתי בתכנית המיוחדת באוניברסיטת תל אביב לשימור המורשת הבנויה, אך בשל נסיבות אישיות לא השלמתי את השנה השנייה ללימודי התעודה.

עם כניסתו של בנימין נתניהו לתפקיד ראש הממשלה, הנחה ראש הממשלה להגדיל את התקציב המיועד לשימור מבנים ואתרים משלושה מיליון ש"ח ל-10 מיליון ש"ח. הדבר מעיד על כך שהמדינה והעומד בראשה מייחסים חשיבות רבה לתחום, והמועצה מצידה צריכה להבין את גודל תפקידה בעת הזו. המועצה נערכת ועליה להמשיך ולהיערך לתקופה חדשה, בה נושא השימור עולה בסדר העדיפויות הלאומי ובתשומת הלב הציבורית ולהיענות לאתגרים הקיימים בתחום. מתוך היכרותי עם הארגון ועם האנשים הפועלים בו, אוכל לומר כי במשך שנים היה צמא לפעולה ולקידום הנושא, ואני מקווה שבשנים הבאות הרצון והיכולת יתאמו את המשאבים הציבוריים שעומדים לרשות העניין. על המועצה לשאוף להפוך את התחום בו היא מטפלת לעניין מובן מאליו בקרב קהלים יותר רחבים, לצאת מהמעגלים הנוכחיים של קבוצות 'המשוכנעים' ולהפוך את הנושא למרכיב שגרתי בתודעה של קהל צעיר, קהלי משפחות ואוכלוסייה יותר רחבה. דוגמא לכך היא מה שנעשה בשנים האחרונות במהפכת המחזור והערכים "הירוקים", שכבר מזמן חוצה קהלים "מכורים".

כך על המועצה לפעול גם בנושא השימור. אני מאמין שבמחזוריות ה"אופנות", דווקא היום ישנה בשלות של הציבור בישראל למהפכה שתביא נושאים כמו ארכיאולוגיה, מורשת וזהות לאומית למקום יותר מרכזי בתודעה הציבורית ובשיח הציבורי. במהפכה זו המועצה יכולה להשתלב בצורה אפקטיבית ואף לתת את הטון ולהוביל.

אתרים הנכללים בתכנית מורשת: מימין לשמאל: פרספקטיבה של מוזיאון הרעות שעתיד להיבנות במתחם מצודת כח (שרטוט: אדר' אנטולי ברגמן), חצר כנרת (צילום: צוות חצר כנרת), חצר ניניו בטבריה - בית כנסת הסניור (צילום: אלכס ליבק), גבעת הקרב במוזיאון יד מרדכי (צילום: טל בן נון גלז), תחנת הרכבת בצמח (צילום: ארנון חפץ), בית הקברות כנרת (צילום: שירן בן יעקב)

זוהי תכנית מורכבת שעוסקת בתשתיות, וכמו בכל תחום של תשתיות שזוכה להתייחסות רצינית, יש הכרח בשלב הראשון להשקיע בתכנון, להסדיר רגולציה, ולהתגבר על חסמים בירוקרטיים. אנו בונים כאן מערך של חשיבה אחרת, שמעולם לא התקיים בארץ, חשיבה מערכתית מ"מבט על". שיטה זו מרכוזת פעילות ומסנכרנת פעילות שמפוזרת בכמה משרדי ממשלה - משרד התרבות והספורט, משרד התירות, משרד החינוך, המשרד להגנת הסביבה, משרד האוצר, משרד הפנים ומשרדים נוספים. בעבר, כל אחד מהמשרדים האלה, בנה אסטרטגיה וניסח תורת הפעולה המהווית שלו. כפעם הראשונה נבנית אסטרטגיה ומנוסחת תורה בראייה כוללת. אין מדובר כאן רק על ביצוע פרויקטים, אלא גם ואולי בעיקר, על גיבוש מדיניות לאומית, לכן חשוב ונכון שמדיניות זו נבנית במשרד ראש הממשלה, בליווי של ראש הממשלה עצמו, תוך גילוי עניין ומעורבות אישית שלו בתהליך.

עו"ד צבי האזור וראובן פינסקי - מנהל תכנית מורשת, בסיוור באתרי טבע ומורשת בצפון (צילום: יוסי לשם)

במקום בו המועצה היא הגוף הרלוונטי והאופטימלי, היא משמשת כתובת ראשית. במקומות שבו ישנה כתובת אפקטיבית וטובה יותר, המועצה מלווה ותומכת. המועצה היא אחד מגופי הביצוע של המשימה. לשימור המורשת המוחשית חשיבות גדולה, אבל התכנית אינה מתמקדת בה, אלא פועלת באותה מידה לשימור והצלת המורשת שאינה מוחשית. אני מקווה ומאמין שהתכנית תוגשם בהצלחה. להצלחה זו יהיו

■ "אבות רבים"

כמי שהיה בין היוזמים של תכנית מורשת, מה ייעודה של התכנית, באיזה שלב היא נמצאת ומהי האינטראקציה בינה לבין ארגון כמו המועצה, הנותן מענה לנושא השימור הפיזי ברחבי הארץ, ומהווה כתובת לכמאה ושלושים אתרי מורשת?

כשמונית למוזכיר הממשלה, היה לי ברור שזוהי הזדמנות היסטורית לבצע מהפכה של ממש בעולם תוכן זה. ראש הממשלה, בנימין נתניהו מאוד קשוב לעניין ומיחס חשיבות רבה לקידום הטיפול בהנחלת ההיסטוריה ובשימור, ולכן היה זה הרגע הנכון לבצע שינוי בתחום. קיבלתי מראש הממשלה לא רק את "ברכת הדרך" אלא את מלוא התמיכה, המעורבות האישית והגיבוי לבנות תכנית ולהוביל פרויקט עליו חשבתי זמן רב. קראנו לפרויקט תמ"ר - תשתיות מורשת לאומית, וראשיתו היה בוועדת היגוי שניסחה את הקווים המנחים. על בסיס הנתונים

שהציגה הוועדה, קיבלה הממשלה החלטה היסטורית להשקיע כ-400 מיליון ש"ח בנוסף להשקעות השוטפות בתחום המורשת. על בסיס זה אנו מקווים לגייס עוד 200 - 600 מיליון ש"ח נוספים. עד היום אושרו במסגרת התכנית השקעות בהיקף של 250 מיליון ש"ח, מחציתו מתקציב התכנית ומחציתו מתקציבים חיצוניים. אני מאמין ומקווה שבסופו של דבר נגיע להשקעה של כמיליארד ש"ח, ואנו מקווים כי תוך עשור נראה שינויים משמעותיים במרחב הציבורי בכל הקשור לאתרי מורשת.

התכנית נמצאת בשלבי יישום ועלי להדגיש כי לא מדובר ב'קוסמטיקה' וגם לא בתכנית שהיא פעולה של יחסי ציבור.

חינוך והדרכה

בין אתרי המורשת נכלל כל אתר שימור שקולט קהל מבקרים ומעניק הדרכה מסודרת. במרכז הפעילות של האתרים עומדים הפורומים, המהווים מסגרת

לקשר בין מנהלי האתרים, ובהם נערכת פעילות של למידה ועזרה הדדית. השתתפות האתר בפורום מותנית ברצון המנהלים והמדריכים ובאישורם של הבעלים על האתר. בפורומים נקבעות פעילויות משותפות לאתרי הפורום הבודד ולכלל הפורומים. מרכזי הפורומים חברים בוועדת החינוך של המועצה לשימור אתרים והם שקובעים את המדיניות שתונהג באתרים. סוד הקיום של כל המערכת החינוכית הזו הם הקשרים החבריים וההפריה ההדדית שמתאפשרים בזכות המפגשים, ההשתלמויות הקצרות, או המתמשכות והלמידה המעשירה. כל המסגרות שהוקמו ויוקמו פועלות על פי הכללים הללו, והכנס הזה נבנה על פי ולמען אותם כללים. בנוסף לכך הוא מהווה מסגרת לתחושת השותפות של כל המערכת.

הכנס היה רב משתתפים, וזכינו מהם לתגובות חיוביות מאוד. אנו נדון בכנס בישיבת ועדת החינוך הקרובה, לצורך סיכום האירוע וריכוז רעיונות לקראת הכנסים הבאים ■

כנס ארצי של מנהלי אתרים

ד"ר דודיק טוקר - יו"ר ועדת החינוך

משתתפי הכנס בסיום, מול בית החולים האנגליקני (צילום: אלעד בצללי)

הכנס התקיים בחודש מארס באכסניית רבין בירושלים והשתתפו בו חברי הנהלת המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כל חברי הפורומים וצוות מחלקת החינוך של המועצה לשימור אתרים. הכנס הארצי של מנהלי האתרים, הוא המסגרת העליונה בפעילות של אתרי המורשת במועצה לשימור אתרים.

"החאן" של חדרה - מוזיאון באתר לאומי פרויקט התנדבותי בן שלושים שנה

נינה רודין - מנהלת ואוצרת מוזיאון "החאן"

מוזיאון "החאן" חדרה ע"ר, מציין השנה שלושים שנה לקיומו כמוסד שלידתו, הקמתו, בנייתו בפועל וניהולו לאורך אותה תקופה, הם פרי עמלה והתמדתה של עמותת מתנדבים.

בשנת 1984 הניבה פעילות זו את הכרות מבנה החאן ההיסטורי של חדרה, כאחד מראשוני האתרים הלאומיים של מדינת ישראל.

עמותת "החאן" חדרה ע"ר, מנהלת את המוזיאון, על כל הפונקציות שלו באמצעות ועד מנהל שנבחר אחת לשנה על ידי אסיפה כללית. המוזיאון נתמך כלכלית על ידי גופים ציבוריים ועל ידי תורמים, אך יש לו עצמאות מוחלטת בקביעת המדיניות התוכנית והניהולית שלו. בצד הטיפול במבנה הבעייתי של האתר הלאומי בו ממוקם המוזיאון, מקיים "החאן", שהינו מוזיאון מוכר על פי חוק, רמה גבוהה של סטנדרטים מקצועיים. במוזיאון פועל גם ארכיון העיר ההיסטורי ובו חומרים משנת 1890 ואילך.

לעזרת צוות ההפעלה המקצועי המצומצם שלנו, עומדים 30 מתנדבים קבועים המשתלבים בתפעולו של המוזיאון, כולל חינוך, ארכיון, ניהול, כספים, תחזוקת האתר ואוסף התרבות החומרית, ייעוץ משפטי, ניהול פרויקטים של בנייה ופרויקטים לעת מצוא.

המוטיבציה להתנדב בקרב מבוגרים, מונעת בדרך כלל מהצורך למלא חלל שהתפנה, עקב פרישה מעבודה. מי שהצליח להשתלב במוזיאון, ממלאים חלל זה באופן מתגמל וייחודי. לפני הכל, הם זוכים להעשרה עצמית בתחומים חדשים להם. ההשתלבות בצוות התפעולי של המוזיאון, חושפת אותם לעולם חדש של מושגים, מרחיבה אופקים ומזמנת להם מפגשים עם קהלים, שעל פי רוב בעבר, לא היה להם מגע עמם.

נושא ההתנדבות במוזיאון "החאן" צבר ניסיון בתחומים שונים, והפעם אני מבקשת להתמקד בשלושה מהתחומים המובהקים ביותר בהם משולבים מתנדבים מבוגרים: הארכיון ההיסטורי של "החאן", מתבסס על סיוע מאסיבי של חבורת מתנדבות גימלאיות, שמטפלות בחומרים היסטוריים מקוריים, נותנות שירותי מידע לחוקרים ולסטודנטים, מקליטות זיכרונות ותיקים, מתחקרות פרשיות מן העבר ומקיימות קשרי חוץ בענייני מידע.

מתנדבי החאן בפעולה: ציפורה אשור ליד מכונת התפירה, זלמן ברנשטיין מדגים עבודת נפהייה היסטורית בפני תלמידים, גדעון וגמון ומשה דולינסקי בונים תערוכה (אוסף מוזיאון "החאן")

התחזוקה השוטפת של אוסף האובייקטים ההיסטוריים של "החאן", שהוא הגדול באוספי המוזיאונים היישוביים בארץ, מתאפשרת רק בזכות מתנדבי סדנת הרסטורציה. הם מחפשים פתרונות באמצעות ספרות מקצועית, מקיימים מפגשים עם אנשי מקצוע ומנצלים את הידע האישי רב השנים שצברו.

למתנדבים בתפקידי ניהול, מזומן כר פעולה נרחב אף יותר - בין שזה במגע עם גופים ציבוריים וכלכליים מקומיים וארציים ובין - בפיתוח נתיבים חדשים אל המגזר הפרטי. פירוש הדבר - כניסה לתחומי עניין חדשים ומאתגרים, ובעיקר - לקיחת אחריות. למחויבות כזאת נדרשים אנשים בעלי אופי ונחישות מיוחדים, בעלי יוזמה ויכולת עמידה כמעט יומיומית בפני תיסכולים ואכזבות.

למעלה משלושה עשורים מתבסס מוזיאון "החאן" על פעילות התנדבותית כערך מוסרי וכלכלי ומבחינה זו, מהווה תופעה תקדימית בנוף המוזיאונים והאתרים בישראל ■

דוגמא לפתיחה של כרטיס סקר

כתובת: סירקין 24, גבעתיים
 נ.צ.: $665074.0000^{\circ}N, 182846.0000^{\circ}E$
 שנת בנייה/תקופה: סוף שנות ה-1920
 סגנון בנייה: אופייני לתקופה שבה נבנה
 שימושים: מגורים-עירוני
 מצב השתמרות: יציב
 מבחן אותנטיות ואינטגרטיבי:
 -מיקום: השתמר האלמנטים הסביבתי המקורי.
 -עיצוב: השתמרו האלמנטים העיצוביים.
 -סביבה ונוף: השתמרו מאפייני הסביבה-
 חומרי בניה מקוריים קיימים
 -קיימת תחושה של רוח המקום ההיסטורי
 ערכים תרבותיים: אדריכלי, אורבני, היסטורי
 דרגת שימור: 1. מקומי

הסוקרים בעבודה (צילום: אדר' יעל אלף)

ומפות היסטוריות והדרכה של אנשי המקום, נחשפה היסטוריה עשירה ונתגלו מבנים ואתרים שאינם מוכרים לרבים. לעתים מדובר במקבץ של מבני מגורים צנועים בשכונת ארלוזורוב. אלו משמרים מרקם של רחוב טיפוסי המתעד את שנותיה הראשונות של השכונה, עם חלקות קרקע מאורכות שנועדו לשמש כמשקי עזר למתגוררים בשכונה, שאת מקור פרנסתם העיקרי מצאו בעיר תל אביב; לעתים אלה מהלכי מדרגות, המטפסים במעלה הגבעה ושדרות פיקוסים יפי נוף בגבעת רמב"ם, להם דאג ישראל טייבר (1896-1950) תעשיין, יזם ומייסד השכונה.

בעקבות קריאה וניתוח המקורות ההיסטוריים על כל שכונה, התבהרה זהותן המקומית של השכונות ואופיין הייחודי. גבעת רמב"ם למשל, תוכננה מראש כמקשה אחת עם תשתיות ומבני ציבור, כגון בית כנסת ובריכה ציבורית לרווחת הקהילה. שכונת ארלוזורוב לעומתה, נוסדה על אדמת "מושע" (חלקה קרקע גדולה לא מחולקת) והתפתחה באופן ספוראדי לאורך רחוב ארלוזורוב.

תרומת הסטודנטים בפרויקט הסקר, מלבד החיבור שנוצר למקומות ולאנשים, היא באפשרות לשתף את הקהילה המקומית בחשיפת הסיפורים של המבנים והאתרים, ולהעניק להם משמעות מזווית חדשה. הסקר הינו גם כלי עבודה חשוב שיכול לשכנע את מקבלי ההחלטות בעירייה וברשויות התכנון באשר לפוטנציאל הטמון באתרים ובמתחמים אלה ■

הרעיון לשלב פעילות של סטודנטים, קהילה, רשות מקומית וגופי שימור בפרויקט סקר מבנים ואתרים בגבעתיים, קדם עוד וגידים ביוזמה משותפת של המסלול לתואר שני "שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות" המתקיים במחלקה לגיאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר אילן, בראשותה של פרופ' עירית עמית-כהן ומחוז תל אביב של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בראשותה של תמר טוכלר. במהלך קורס "סקר, תיעוד ופרוגרמה" שהוא חלק מדרשות המסלול ואותו מנחה אדר' יעל אלף, ובסיוע גורמים שונים בעיר גבעתיים, ערכו הסטודנטים פרויקט סקר נרחב במספר אתרים, שהם אבני דרך בהתפתחותה של העיר. באתרים אלו נכללו: שכונת ארלוזורוב, שכונת פועלי הרכבת ומתחם לביא (מעונות עובדים) ושכונת גבעת רמב"ם. מטרת הפרויקט היתה לגבש מצאי אתרים לשימור, שתוצריו ישמשו את הרשויות והקהילה, כבסיס לגיבוש מדיניות לשימור העיר ונכסיה ההיסטוריים. הסקר הורכב משיעורים תיאורטיים, בהם הוקנו לסטודנטים כלים ושיטות לביצוע סקר ותיעוד ומספר סדנאות בשטח, בהן נערכו סיורים בליווי של ותיקים מבני המקום. הסיורים והסיפורים של הוותיקים תועדו על ידי תלמידים ממגמת הצילום של בית ספר אורט בגבעתיים.

מההתרשמות הראשונית קשה היה לזהות את האלמנטים ההיסטוריים הראויים לשימור, שנבלעו במהלך השנים בתוך הבנייה החדשה והפיתוח המואץ שידעה העיר. עם זאת, בעזרת ניתוח תצלומי אויר

שימור מתחם לביא בגבעתיים

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

מתחם לביא (מגאזין "הבנין", מס' 1 - אוגוסט 1937)

בעקבות התנגדותנו לתכנית "פינוי בינוי" במתחם מעונות העובדים בגבעתיים (המוכר כמתחם לביא), עם סניף החברה להגנת הטבע בתל אביב, דרשה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה להכין סקר תיעוד למתחם, יחד עם סקר צמחייה, ובעקבותיו הוחלט לדחות את תכנית הפיתוח המוצעת אשר מתעתדת להרוס המתחם כולו. עיריית גבעתיים והיזמים עתרו למועצה הארצית לתכנון ובנייה שהשיבה את הדיון להכרעת הוועדה המחוזית. לאחר דיון ארוך ומרתק, בו השתתפו כל הצדדים, אשר הציגו קשת טיעונים עשירה, אנו ממתנינים להכרעת הוועדה, ומקווים שהרשויות אכן יאמצו חלופה תכנונית, שתאפשר את שימור מרבית המתחם, על כל ערכיו, בצד פתרון ראוי לצרכיהם של דיירי המקום ■

דוגמא למבנים לשימור בבלגיה (צילום: תמר טוכלר)

מהאוניברסיטה הקתולית בלובן - בלגיה, בשיתוף עם אונסקו והארגון Monument watch בפלנדריה. הסמינר דן בהטמעת אמצעים של תחזוקה מונעת בנכסים לשימור. בעקבות הסמינר הוקמה, תחת Unesco Chair, PRECOMOC, שהיא רשת של מומחים בעלי מקצוע, במטרה לשתף את קהילת השימור במחקריהם ועבודתם בנושאי תחזוקה מונעת ובכך ימשיכו ויקדמו את נושאי התחזוקה המונעת ברחבי העולם.

מתוך הניסיון של הארגון Monument watch בפלנדריה, עולה כי אנשים הקשורים קשר הדוק למורשת, לוקחים יותר אחריות בתהליך השימור. המודל לתחזוקה השוטפת של מבנים לשימור פותח במטרה להקל על עבודות השימור וההוצאות הכרוכות בו.

במסגרת פעילותנו בוועדה לקשרי חוץ של המועצה לשימור אתרים, בניהולה של תמר טוכלר, נבדקו גופים שונים העוסקים בתחום השימור ברחבי העולם, במטרה להביא את הידע והניסיון אל הקהילה העוסקת בשימור, החל מבעלי המקצוע העוסקים בתחום וכלה בבעלי הנכסים והמשתמשים בנכסים המוגנים.

עלויות שימור וכלכליות של פרויקט שימור, נמדדות בתנאי שוק שונים ממבנה רגיל. ההוצאות על עבודות השימור כבדות מאוד ויש לדאוג לתחזוקה שוטפת, ובעולם המקצועי והאקדמי נבדקות שיטות שונות להתמודדות עם הנושא. דוגמא יפה להתעניינות בנושא היא סמינר SPRECOMA שנערך בבלגיה בחודש מארס 2007, במרכז הבינלאומי לשימור על שם ריימונד למייר

שימור אולם תיאטרון בבריסל (באדיבות www.sum.be)

טיפול עוקב: במהלך הכנת הדו"ח, מבצע הצוות גם טיפול חירום תחזוקתי קטן ו/או שימור של ממצאים בעלי ערך רב הנמצאים בסיכון, לדוגמא: תיקון של גג דולף, או תיקון שכבות צבע בציור וכדומה. באופן זה בעלי המבנה יכולים לראות את עבודת הטיפול המוצע ולהבין את חשיבות התחזוקה ואת סדר גודל העבודה, שאולי תדרוש בעתיד התערבות גדולה יותר של מומחה.

הארגון מקשר בין בעלי הנכסים לבין בעלי מקצוע וחברות שונות, המספקות מענה לשירותים הנדרשים לשם תחזוקה של המבנים. הוא אף נותן שירותים מיוחדים שאינם תלויי בדיקה, כמו ייעוץ לפתרון בעיית רטיבות ו/או פתרון בעיית מזיקים, ייעוץ לניקיון וכדומה, בנוסף הוא מספק שירותי מדידה וניטור של המבנה, הכוללים עבודת ניתוח ארוכה של צוות משרדי.

תחשיב תחזוקה לאורך זמן - הערכת עלויות רב שנתית: תחשיב עלויות רב שנתית לתחזוקה מסופק על ידי הארגון, על מנת למתן את העלויות הגבוהות של שימור/שיפוץ מאסיבי וחד פעמי.

בתחשיב מובא תיאור העבודות שיש לבצע, תדירות מומלצת (מקובצים לפי סוג העבודה, תיאור כמויות וחישוב עלויות משמעותיות) ותכנון ראשוני של העבודות. מכיוון שמדובר בתחזוקה אישית, יש להביא בחשבון תנאים מקדימים לביצוע תחזוקה, תקציב, זמן, מצב נגישות וסוג בעלות.

הארגון מקדם גישה של Better safe than sorry, ומציע ברושורים למידע ולעידוד בעלי נכסים רגישים, להיות מודעים לשימור ולתחזוקה המונעת של הנכס שלהם ■

הארגון Monument watch

הארגון שותף לניטור, שימור וניהול תחזוקה של נכסים מכל סוג שהוא, בעלי ערכים שונים הראויים לשימור: מבנים לשימור, פנים של מבנים, רהיטים, ציורים ואף ארכיאולוגיה. הארגון נוקט בגישה הכוללת תחזוקה ותמיכה מקצועית של בעלי מקצוע מומחים, ברמות שונות של התערבות, לפי הדרוש. הבדיקות מפות את מצב יציבות המבנה, ו/או פנים מבנה, אך יכולות להיעשות גם במורשת הניתנת להזוזה. לארגון מאגר מידע גדול המבוסס על תיעוד ועל החומר שנאסף תוך כדי עבודת הסקר והשימור שמבצעים אנשיו.

דרכי הפעולה של הארגון:

אחזקת מבנים ראשונית: לשם אחזקת מבנה, על בעל הנכס למלא טופס הזמנת בדיקה ועל בסיסו מכינים מחקר מקיף, הכולל סקירה ותיאור ה"פצעים" של המבנה. ההמלצות להתערבות מסודרות לפי סדר הרחיפות לתיקון הבעיות. הבעלים יכול לבחור להמשיך להיעזר בארגון לצורך הערכה כוללת של האתר, המכילה גם אומדן עלויות. אפשרות אחרת היא לפנות לגופים טכניים מקצועיים אחרים, המתמחים בשימור אלמנטים ספציפיים כגון ציורי קיר, על מנת לפתור את הבעיה. באופן זה מנוטרים כל הנכסים לשימור בין אם הם מבנים ובין אם הם אלמנטים בתוך המבנים (רהיטים, חומרי גמר, חפצים).

במהלך הבדיקות התקופתיות, במידה ובעל הנכס בחר לקיים שיגרת בדיקות על פי המלצת הארגון, נסקר מצב השימור של האובייקט בין אם הוא רשום ברשימות שימור ובין אם לא. לבדיקה מגיע צוות מיומן וכבר בסוף הבדיקה מספק לבעלים, או למחזיק בנכס את הממצאים החשובים שגילה.

הדו"ח מפרט את מצבו הכללי של האובייקט, את פעולות ההתערבות הדרושות ואת דחיפותן. הוא כולל הערכת פגיעה וסקירה של הסיבות וההשלכות של המצב המצוי על מידת סיכויי השתמרותו של הנכס (בדו"ח מופיעה גם סקירה צילומית), המלצה קונקרטית עבור אחזקה ותחזוקה בת קיימא, נגישות ואבטחה, אחסון ושמירה על האובייקט וכמובן ציון דחיפות להתערבות.

מורשת תרבות ורנקולרית

פרופ' עירית עמית-כהן

איקומוס ישראל וראש מסלול לתואר שני שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה - אוניברסיטת בר אילן

הכפר ליפתא במבואות ירושלים - דוגמה למורשת ורנקולרית (צילום: איציק שוויקי)

הדיון במעמדם ובתפקידם של נכסי תרבות ורנקולרית. מדובר בנופים, באדריכלות ובמורשת הנקראים בספרות המחקרית "יומיומיים" (ordinary; every-day), "עממיים" או "מסורתיים" (traditional) וגם - "אדריכלות ללא אדריכלים". הנכסים הבנויים מייצגים מבנים שנבנו מחומרים מקומיים לשימוש יומיומי, על פי טכנולוגיות מקומיות-עממיות, חלקן עוברות מדור לדור, ולא למטרות טקסיות, או הנצחה של אירוע או אדם. לשם כך פרסם הארגון את האמנה ל"מורשת מבנים ורנקולרית" וקיווה לשנות באמצעותה את יחסן של קהילות רחבות למעמדם של נכסים ששכיחותם בנוף ועממיותם הן שמייחדות אותם. הסבר להחלטת הארגון מופיע באמנה עצמה: "נכסים ורנקולרית מבטאים בצורה הטובה ביותר את תרבותה של חברה ואת יחסה לסביבתה והם עדות לגיוון התרבותי הקיים בעולם".¹ במונח "מורשת תרבות ורנקולרית" כללה האמנה מבנים ומתקנים אותם עיצבו בודדים, משפחה או קהילה והם נמצאים בבעלותם; יישובים כפריים (בתי מגורים, מתקנים חקלאיים, שדות, מבני ציבור ותשתיות); בתי מגורים במרקמים עירוניים, מבני תעשייה, תשתיות-מים, דרכים ומסילות. נכסים אלה זוכים למעמד של 'מורשת תרבות' כאשר הם משקפים אורחות חיים של קהילה ומסורות; מייצגים שינויים שחלו בהתפתחות הקהילה; מבליטים את ייחודה ומחדדים את זהותה.²

שבנייתם נועדה להתמודד עם קשיי האקלים, הטופוגרפיה, הקרקע וההשקיה בדרך מקצועית. כמו כן, רובם ממלאים תפקודים "רגילים", רבים מהם חסרי ייחוד אדריכלי או בולטות של חומר וטכנולוגיה ושכיחותם בנוף רבה. יוצאים מכלל זה מבנים, או גנים שהוקדש מאמץ לייחדם בגלל תפקודם המיוחד, או הרצון לתעד באמצעותם אירוע רב חשיבות. כאלה הם חדרי האוכל בקיבוצים, בתי העם במושבים, אנדרטאות, גנים ועוד.

בעוד שבהתיישבות העובדת, קיבוצים ומושבים, התכנון בולט במוסדותיו, במושבות או בשטחים חקלאיים שבבעלות פרטית, רבים המבנים החקלאיים שאדריכליהם לא ידועים ושימושיהם מייצגים מורשת ורנקולרית לשמה. מבני הפרדסים הרבים שנתרו בנוף הישראלי, ונחשפו בעקבות עקירת הפרדסים בשרון, זכאים לשימור בשל היותם עדות לתקופה ולאורחות חיים שעברו מן העולם. שכיחותם בנוף ומצבם המתדרדר, לא מעודדים את שימורם. למרות האמנה למורשת הורנקולרית הבנויה ולמרות ההכרה בתרומתה של מורשת זו לחיזוק הקשר בין הפרט לסביבתו, ממעטות מדינות העולם, כמו גם ישראל, לעסוק בשימורם של נכסים עממיים אלה ■

בחודשים האחרונים סערו הרוחות בעולם המשמרים בארץ בעקבות תכניות בנייה שקידמו עיריית ירושלים ומנהל מקרקעי ישראל במתחם ליפתא, בשרידיו של כפר ערבי שננטש ערב מלחמת העצמאות, במבואות המערביים של ירושלים. התכנית אמנם קיבלה את הכותרת "תכנית שימור" אך למעשה קידמה בנייתם של מתחם מגורים, מלון ומבני ציבור בלי להתחשב בשרידי הכפר, השוכנים במורד נחל שורק ומייצגים שיטות עיבוד חקלאי הררי, אדריכלות עממית, תפקודים ואורחות חיים של כפר בתחילת המאה העשרים וצמחייה ייחודית, שאף הוכרוזו שמורת טבע בשנות השמונים של המאה הקודמת. למהומה התקשורתית שליוותה את המאבק על הישרדותו של הכפר השתרבב צירוף לשון "מורשת ורנקולרית" שלא מוכר לרבים ואם מוכר, לא נחשב כנושא שיש להיאבק עליו.

את המושג "ורנקולרית" טבע כנראה לראשונה האדריכל ברנרד רודופסקי (Bernard Rudofsky) בשנת 1964, בספרו "ארכיטקטורה ללא ארכיטקטים", שם הסביר את משמעות המושג "לייצג את המקומי", או "בן המקום". הוא הוסיף שהכוונה היא לבנייה ולהתפתחות הדרגתית של עיר או מקום, ללא תכנון מוקדם של אדריכל עיר או אדריכל סביבתי, אלא על פי החוקיות הפנימית של המקום עצמו, שימוש בחומרים מקומיים המצויים בו, טכנולוגיות מקומיות, תנאי האקלים, אורחות חיים ותרבות של תושביו.

בין המומחים, המוסדות והארגונים שהגדירו, מיינו ואפיינו את המורשת התרבותית המוחשית (Tangible cultural heritage), בלטה במשך שנים העדיפות שהוענקה לשריד הארכיאולוגי, למונומנט שהנציח אירוע ודמות הירואיים, לנכס שנקשר באמונה, באידיאולוגיה רבת השפעה, או ביטא טכנולוגיה יוצאת דופן, סגנון ייחודי ויצירה אומנותית עוצרת נשימה. רבות מהרשויות הותירו נכסים אלה בנוף והתייחסו אליהם כאל פריט שתורמתו לקהילה המתבוננת בו היא בעיקר אסתטית-חזוייתית; מעין "שמורת זיכרון הירואית", באמצעותה יוכלו הפרט והקהילה להיזכר בנופי עבר קסומים, באירועים רבי עוצמה, באורחות חיים, בדמויות היסטוריות ובטכנולוגיות שעברו מן העולם והם אפופי הוד והדר. בשנת 1999 החליטו נציגי מדינות ומומחים השייכים לקהילת השימור איקומוס (ICOMOS - International)

רפת באיילת השחר - עדות אילמת לזיכרון לאומי ומקומי (צילום: פרופ' עמית-כהן)

בישראל, הנופים והמבנים החקלאיים של הכפר הערבי עונים על הגדרה זו במלואה, משום שהם מייצגים מרקם בנוי שהתפתח בלא תכנון מראש. לעומתם, צורות ההתיישבות החקלאית היהודית מייצגים ברובם התפתחות מרקמית מתוכננת שהתקיימה בזכותם של גופים מקצועיים, מתכננים ואדריכלים שפעלו במסגרת הארגונים המיישבים. אף על פי כן, רבים מהמבנים ומהתשתיות נכללים בהגדרה של מורשת ורנקולרית משום

¹ Charter on the Built Vernacular Heritage, 1999: 3

² Birnbaum, C. A., (2005). Protecting Cultural Landscapes: Planning, Treatment and Management of Historic Landscapes. National Parks Services, 36. Washington D.C.: Dep. of the Interior.

חדשות ואירועים

שר התיירות, סטס מיסז'ניקוב בביקור בעיר רחובות

שר התיירות, סטס מיסז'ניקוב (מימין) וראש עיריית רחובות, רחמים מלול, באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות. הביקור נערך במסגרת סיור שערך השר באתרי העיר רחובות, על פי הזמנת ראש העיר, וכלל ביקור גם במכון איילון (צילום: דוד אשכנזי - רל"ש ראש העיר רחובות)

מכון איילון - אירועים ותכניות רני אורן - מנהל מכון איילון

- **כנס "הנגשת אתרי מורשת":** כנס ההנגשות השני התקיים בחודש מארס, ובין הדוברים היו גם רחמים מלול - ראש עיריית רחובות, אחיה קמארה - נציב שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות ומר שמואל ויינגלס - מנהל הקרן לפיתוח שירותים לנכים. הכנס אורגן על ידי מחלקת התכנון ההנדסי של המועצה, בראשות אהרון לויתן, בשיתוף עם המוסד לביטוח לאומי, משרד התרבות והספורט, נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, משרד התיירות ועיריית רחובות. ההרצאות עסקו בין היתר בהנגשות באתרי מורשת, בטכנולוגיות לקידום נגישות ובדילמות הקשורות בתחום זה.
- **פעילות הצופים:** בסופי שבוע מגיעות קבוצות הנוער של הצופים "לימי שבט", במסגרתן הן זוכות לסיור במקום וההמולה רבה...
- **תכניות פיתוח:** תכניות הפיתוח במכון איילון ברחובות, בדגש על השימור, יוצאות לדרך ואנו מקווים להשלימן בהקדם. בינתיים הסתיים שלב הפיתוח הראשוני של 'בית המשלחות' ועתה אנו מתחילים לטפל בגינון

ח"כ אילן גילאון - יו"ר ועדת משנה של ועדת העבודה, הרווחה והבריאות בכנסת, נושא דברים בכנס ההנגשות (צילום: נטע רוזנבלט)

השימור כמנוף לפיתוח ומיתוג הרשות המקומית אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

ב-12 בינואר, התקיים במשטרת נהלל ההיסטורית, יום עיון בנושא "השימור כמנוף לפיתוח הרשות המקומית". לאירוע הוזמנו ראשי רשויות, מהנדסי רשויות ואנשי ועדות התכנון במחוז צפון. מטרתו העיקרית של יום העיון היתה לקרב את מקבלי ההחלטות ואת אנשי התכנון ברמה המקומית בצפון, לתחום השימור ולהיבטים החיוביים שבהטמעת הנושא בתכנון המקומי - מבחינה חברתית, כלכלית ואורבנית. במסגרת היום, הוצג מכלול של כלים כלכליים ומשפטיים לקידום השימור במהלך התכנון המקומי, ההיבטים החברתיים החיוביים וכן מספר גופים, שלצד המועצה לשימור אתרים, מהווים כתובת לעזרה ולתמיכה בנושא, לטובת הרשויות המקומיות, כגון "תכנית מורשת" הממשלתית ומשרד החקלאות

כנס תורה ועבודה בנגב עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

הכנס התקיים בקיבוץ עלומים בכ"ב בשבט - 15 בפברואר, יום העלייה לקיבוץ בארות יצחק שבנגב. הנושא המרכזי היה ערכי 'תורה ועבודה' - הגשמתם ויישומם בהתיישבות הקיבוץ הדתי, בפרספקטיבה היסטורית ועכשווית.

בנות בארות יצחק הביאו מזיכרונות הילדות בנגב וד"ר נחום ברוכי הציג את ספרו "נקום ובנינו - שיקומו של הקיבוץ הדתי מחורבנו במלחמת העצמאות". במגדל ששוקם על ידי המועצה לשימור אתרים נחנך ברוב עם שלט ההנצחה ל-17 הנופלים בקרב הגבורה

ח"כ זבולון אורלב, יו"ר שדולת השימור בכנסת (משמאל) ועמרי שלמון, מנכ"ל המועצה, ליד שלט המועצה המביא את סיפורו של קיבוץ בארות יצחק (צילום: גד שפרד)

מתחם שערי תורה ביפו תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

מתחם שערי תורה - נווה שלום, במתחם נווה צדק, שנודע כמרכזו של הרב קוק כלל כחמישה מבנים מחוברים סביב חצר פנימית בהם בית מדרש, בית מלאכה בית כנסת וכיתות לימוד. המתחם נמכר ליום על ידי ההקדש. לדאבוננו, למרות שהצלחנו להבטיח את שימור המתחם על מבניו ההיסטוריים במסגרת תב"ע ואת השמשתם למטרות ציבוריות, הוביל מצכם הקשה של המבנים ועבודות פיתוח מאסיביות בסביבת המבנה, כמו גם חבלות של פולשים למתחם, לקריסת חלק ממבנה בית המדרש ההיסטורי. עיריית תל אביב הוציאה צו הריסה למקום. בשל חשיבותו הלאומית הגבוהה והעובדה שהיום עדיין לא השלים את ההליכים מול רשויות התכנון, ובמטרה לבטל את צו ההריסה, התגייסה המועצה לשימור אתרים ולקחה על עצמה את פעולות ההצלה והייצוב הראשוניות במקום. המטרה היתה למנוע את התדרדרותו ולאפשר את קידום הקמת אתר מורשת ראוי במקום. ההתארגנות המהירה של המועצה למניעת ההרס, באמצעות גיוס מיטב אנשי המקצוע, בשיתוף פעילי הציבור המלווים אותנו, זכו להערכה רבה מצד הרשויות

הבניין שקרס - חזית המבנה הפונה לרחוב רוקח (צילום: תמר טוכלר)

פריחת השזיף המפושק בנחלת בית ילין במוצא (צילום: רותי ארבל-פסח)

- וצעירים בירושלים, שהוקם במטרה להפוך אוכלוסייה זו לכוח מוביל בעיר, באמצעות פעילות התנדבותית.
- בית ילין זכה בתואר "מומלץ מפה 2012" ואנו מקווים כי הדבר יביא להגברת הביקורים במקום.
- בראשית חודש אפריל, פרחו בנחלת בית ילין במוצא עצי שזיף מפושק שמוצאם ממדינות טורקיה, ארמניה והקווקז. איך הגיע השזיף הקטן והשחור לעמק מוצא וגדל לעץ, אפשר רק לנחש. אולי מגלעינים שנמצאו בכיסו של אחד החיילים הטורקים שלחמו כנגד האנגלים במוצא במלחמת העולם הראשונה, אולי הביאם יהושע ילין ממסעותיו ברחבי הממלכה. זהו עץ נדיר בארץ, בעל פריחה לבנה זכה. ענפיו מפושקים ומכאן שמו. בקיץ יניב שזיפים קטנים ושחורים, מעט חמוצים, אך ערבים למאכל ולריבות. מהזן הזה פותחו עצי תרבות המאפיינים את החקלאות המסורתית

רוחות חדשות בבית ילין במוצא

רותי ארבל-פסח - מנהלת בית ילין

- באמצע חודש ינואר, הסתיים בהצלחה מרוכה הקורס הראשון בפרמה קלצ'ר (Perma culture), שהועבר על ידי טליה שניידר, בת מוצא. בקורס לקחו חלק 22 משתתפים שהפיהו רוח חיים בנחלת הבית של יהושע ילין במשך כמה חודשים. פרמה קלצ'ר הינה שיטת תכנון סביבתית שמטרתה ליצור סביבה אנושית - בתים, גינות ושכונות, על פי דפוסים ותופעות טבעיות, מתוך הבנת הקשר בין האדם לאדמה.
- בשבוע בו חגגנו את ט"ו בשבט נערכה במוצא, ביום גשום וסגרירי, סדנת צילום מרתקת בהדרכת המדריך והצלם המוכשר ברוך גיאן. על אף מזג האוויר, זכתה הסדנה להצלחה ולתוצאות צילום מרהיבות.
- לאחרונה התחלנו בעבודה עם חברי "רוח חדשה", ארגון סטודנטים

סדנת הצילום (צילום: ברוך גיאן)

מורשת גוש עציון

השנה התקיימו שני אירועים העוסקים במורשת גוש עציון, בדגש על ילדי גוש עציון. האחד התקיים בכפר עציון והאחר ביפו.

בעקבות ילדי כפר עציון

איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

בחודש ינואר התקיים יום העיון "בעקבות ילדי כפר עציון", הקיבוץ הראשון בגוש עציון, שהוקם בשנת 1943 על ידי קבוצת "אברהם", ע"ש הרב אברהם יצחק הכהן, רבה של תנועת השומר הדתי. כפר עציון היה הראשון מתוך ארבעה קיבוצים שהוקמו כגוש התיישבות מדרום לירושלים, על מנת להגן עליה מפני פלישה מכיוון דרום. בעקבות קרבות מלחמת העצמאות וניתוקו של גוש היישובים מירושלים, הוחלט לפנות את הנשים והילדים לירושלים, משם הגיעו כסופו של דבר ליפו. יום העיון הוקדש לפרקי זכרונות של אותם ילדים, ולעדויות מהתקופה, וכלל סיור במרכז למורשת גוש עציון

סיור במרכז למורשת גוש עציון (צילום: איציק שוויקי)

טקס חנוכת השלט בחורשת עציון ביפו

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

בראשית חודש פברואר, התכנסנו ילדי כפר עציון ובני משפחותיהם יחד עם פעילי מחוז תל אביב ונציגי עירייה, לטקס הסרת הלוט מעל שלט המספר את סיפורם הייחודי של הילדים שמצאו את ביתם במקום זה, בשכונת גבעת עלייה ביפו, לאחר נפילת גוש עציון. בטקס שנערך בבית הכנסת ע"ש קדושי כפר עציון, הסמוך לחורשת עציון שברחוב אריסטו, נשאו דברים פרופ' אדריכל סעדיה מנדל - יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, אדר' שמואל גילר שתכנן את הגן ויפת שדיאל, נציג הילדים, אשר הביא סיפורים מ"החצר הגדולה", כפי שנקרא אז המקום. האחים חיים ויצחק לוינוביץ ריגשו את הבאים כששרו תפילה וניגונו מבית אבא ובסוף הטקס יצאנו לחצר והסרנו את הלוט תחת גשם שוטף. כך נסגר לו מעגל. 'ואולי לא היו הדברים מעולם'...

אדר' שמואל גילר - מתכנן הגן, בעת הכינוס בבית הכנסת (צילום: תמר טוכלר)

ידידים במלון יפה נוף - תערוכת התיעוד של בני נתניה (אוסף משפחת שטמפר)

”קורעים חלון אל העבר” בנתניה - מלאכת התיעוד על ביטוייה השונים ככלי עזר לשימור

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

בחודש פברואר, התקיים בנתניה הכנס השנתי שעורך מוזיאון נתניה, ביום ההולדת של העיר, יחד עם המועצה לשימור אתרים, והשנה גם בשיתוף איקומוס ישראל. הפעם עסק הכנס בתיעוד על מרכיביו השונים שהציגו המומחים הבאים: יעקב גרוס, חוקר תולדות הסרט העברי - סרטים; ליונל דרמון, חוקר לצילום תיעודי - צילום תיעודי; שרי גל, היסטוריונית ואוצרת תערוכת התיעוד של בני נתניה - איסוף עדויות; אדר' צבי אלחייני, חומרי הארכיון האדריכלי; ד"ר לביא שי, מנהל ארכיון הצילומים ב"יד יצחק בן צבי" - תיעוד אלבומים אישיים בפרויקט "ישראל הנגלית לעין". את הכנס סיכמה טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז, שהציגה את השימוש שנעשה בכל האמצעים הללו בתיקי תיעוד, המאפשרים לתכנן ולבקר תכניות שימור.

סרטים ואסתטיקה בחיפה

נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

קולנוע "ארמון", מתוך התערוכה "אולמות מופלאים" (באדיבות מוזיאון העיר חיפה)

בחודש דצמבר 2011, התקיים בחיפה יום עיון בנושא "חיפה עיר מהסרטים", שעסק בייצוג הקולנועי של החוויה העירונית. בין השאר דיברנו על בתי הקולנוע הוותיקים שכמעט ונעלמו לחלוטין מנופה של חיפה, כדוגמת קולנוע פאר שמופעל על ידי עמותת "שווים" לנפגעי נפש.

בחודש מארס השנה, התקיים יום עיון "אסתטיקה יהדות ומקום" שעסק ביודאיקה ובארכיטקטורה מרתקת במיוחד היתה הרצאתו של פרופסור דוד קאסוטו שהביא דוגמאות מתכנון ומאורנמנטיקה של בתי כנסת בארץ ובעולם, ואת מקור השראתן של דוגמאות אלו.

חונכת המבואה במחנה המעפילים בעתלית

זהבית רוטנברג - מנהלת מחנה המעפילים בעתלית

בטקס מרגש וצנוע נחנכה לאחרונה מבואת הכניסה במחנה המעפילים בעתלית. בטקס לקחו חלק צוותי העבודה שהיו שותפים בהקמה, אנשי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ואנשי עדות של מחנה המעפילים ופעילים.

בין האורחים היו אברהם ברק ובני משפחתו. אברהם, שהיה מעפיל על האונייה 'חיים ארלוזורוב', תרם למחנה עבודת אומנות ייחודית שיצר בעץ - חנוכייה ושולחן עליו היא ניצבת, לזכרם של המעפילים שהעפילו לארץ ישראל תוך קשיים רבים, ונפלו במלחמות ישראל. לדבריו, עבודת האומנות נוצרה מפיסות של עץ שהודבקו זו לזו, כשם שהמדינה הוקמה מפיסות שחוברו יחדיו. במעמד הטקס הקריא איש העדות, דניאל כהן, שיר מרגש פרי עטו.

את התכנית למבואה הכינו מח' התכנון של המועצה ואדר' אנטולי ברגמן, והעבודה בוצעה על ידי צוותי השימור והנגרייה. תודה לכל העושים במלאכה ונאחל כי מבואת הכניסה תחבוק אליה מבקרים רבים.

שימור טכנולוגיות בניין מסורתיות

דפנה שמשוני - מנהלת מוזיאון המושבה ע"ש ערן שמיר במזכרת בתיה

במוזיאון המושבה ע"ש ערן שמיר במזכרת בתיה, נערך כנס בנושא שימור טכנולוגיות בניין מסורתיות, בו הושם הדגש על חשיבות הקניית ידע ומיומנויות במלאכות ובטכנולוגיות המסורתיות, כגורם מכריע לשימור נכון של מבנים היסטוריים. בדברי הברכה שנשא מאיר דהן, ראש המועצה המקומית, סיפר על ההערכה שחש בילדותו כלפי עיסוקו של אביו בתחום הבניין, ובמיוחד על האחריות שהוא חש כלפי נושא השימור מאז היבחרו. המרצים, כל אחד מומחה וייחודי בתחומו, פתחו צוהר לעולמות מתחום השימור: אדר' דב אלון סיפר על פרויקט אוגדן השימור, אותו הוא מוביל ואשר עתיד לשמש כלי עזר לעוסקים בשימור, תמר טוכלר דיברה על פרויקט "רמפאר" בשיתוף איקומוס ישראל, אותו היא מנהלת ובו מתנסים צעירים בעבודות שימור בצרפת ובישראל, אדר' אלון בן נון מהמחלקה לארכיטקטורה ב"בצלאל", הסביר מה בין סטרוקטורה לארכיטקטורה, הנפח ואמן שימור עבודות הברזל, אפולו לגיסמו, פרש מקרא ראשוני לקריאת עבודות ברזל, אבנר הילמן מרשות העתיקות, דיבר על מנגנוני האנטיליות, ועפר גרוסמן, רב אומן מחברת "ארכו שימור ושיחזור בע"מ", סקר את האבן, עיבודה ושימושיה. את הכנס ארגנה ואף הנחתה טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז, בשיתוף מוזיאון המושבה. הכנס רב המשתתפים, נחתם בסיום באתריה ההיסטוריים של מזכרת בתיה, בהם ניתן היה לראות חלק מהתוצרים של ההתמחות בטכנולוגיות אלה.

פעילות עם תלמידים מהמגזר הבדואי (צילום: קרן רייש)

רב תרבותיות באתר הפרדסנות

יסמין כטיב, מדריכה באתר הפרדסנות: "הילדים מגיעים אל האתר מאזור שונה מאוד מבחינה גיאוגרפית, ולכן הם מאוד מתרגשים מהעצים ומהירוק בפרדס. הם מקשיבים ומשתתפים בהסברים ובשירים.

התלמידים מתלהבים במיוחד מהתמונה התלויה בבית האריזה, שמציגה שיירת גמלים הנושאים ארגזי תפוזים, כיוון שגמלים אלו צועדים על שפת הים ולא על רקע מדברי, כמו שהילדים מכירים."

אימון הנוטרים (באדיבות ארכיון מוזיאון הנוטר והשוטר העברי)

75 שנה להקמת יחידות הנוטרות אל"מ (מיל.) צבי לבנון - יו"ר ארגון חברי ההגנה

בימים אלו מלאו 75 שנה ליחידות הנוטרות - שהוקמו בחסות המשטרה הבריטית, במטרה להגן על היישוב מפני פורעים. הארגון הארצי של חברי ה"הגנה" ועמותת הנוטר והשוטר העברי, ארגנו יום סיורים באתרי קרבות, שהסתיים בכנס מרשים ומרגש בקיבוץ כברי. בכנס השתתפו מעל 1200 נוטרים ותיקים וחברי ה"הגנה", חברים ממשקי הסביבה, אורחים וחניכי תנועת הנוער העובד והלומד. באחד הרגעים המרגשים בכנס, רות דייקן, אשת משה דייקן הנוטר, אשר פיקד על העלייה לחניתה, העניקה את המדליה לנוטרים, ועמה על הכמה אלוף (מיל.) רפאל ורדי, אלוף (מיל.) דני מט ושמואל רבינו, יו"ר עמותת השומר והנוטר העברי. חבורת הזמר "מטה אשר" הנעימה את זמנם של הבאים באתנחתא מוזיקלית. הכנס נערך בחסות ארגון חברי ההגנה ועמותת הנוטר והשוטר העברי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, קרן קימת לישראל והמועצה האזורית מטה אשר. תודה מיוחדת למועצה על הסיוע הערכי והנהדר לקיום הכנס, ולקיבוץ יחיעם אשר אירח לארוחת צהריים את מאות המשתתפים בסיורים באתרי הקרבות ■

קולט אביטל, יו"ר קרן ברל כצלנסון מברכת את הבאים (צילום: ישראל פרץ)

"הקיבוץ - חי בסרט?"

דורון שחם - דוברת המועצה האזורית עמק יזרעאל

בחודש מארס התקיים במוזיאון לראשית ההתיישבות בקיבוץ יפעת, הכנס השנתי לזכרו של חיים גבתי ז"ל, בהשתתפות חברת הכנסת לשעבר קולט אביטל, המשמשת היום כיו"ר קרן ברל כצלנסון, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר ובני משפחת גבתי.

גבתי, חתן פרס ישראל, היה ממייסדי קיבוץ גבת ומאדריכלי הפיתוח החקלאי בעמק ובארץ. ב-1954, לאחר הפילוג בתנועה הקיבוצית, עבר לקיבוץ יפעת. הוא שימש כשר החקלאות, כשר הבריאות וכשר הפיתוח בממשלות ישראל, ובנוסף היה מזכיר ברית התנועה הקיבוצית והתק"ם. הכנס עסק השנה בסדרה הדוקומנטרית "הקיבוץ", של ענת זלצר ומודי בראון שהופקה לרגל מאה שנים לתנועה הקיבוצית. הסדרה סוקרת את הקיבוץ מראשיתו ועד ימינו ובוחרת את "החלום ושברו" באמצעות קטעי ארכיון וראיונות אישיים. אחת מהטענות המעניינות שהעלתה ענת זלצר בכנס היתה שנקודת השבר ביחסים בין הקיבוצים לשאר אוכלוסיית ישראל, היתה בשנות ה-50, עם הגעת גל העלייה הגדול ארצה. לדבריה: "הקיבוצים לא הסכימו לקחת חלק במאמצי קליטת העולים, למעט קליטת קבוצות נוער ולא פתחו את הדלת בפני העולים המבוגרים יותר". בכך לטענתה סיימו הקיבוצים את תפקידם החשוב בכניית המדינה.

הכנס אודגן והופק על ידי המוזיאון לראשית ההתיישבות בקיבוץ יפעת, קרן ברל כצלנסון והמועצה האזורית עמק יזרעאל ■

דני בירן מרצה על ההיסטוריה של הדגל (באדיבות בית ראשונים בנס ציונה)

שאו ציונה נס ודגל

ריקי לרר שפירא - יו"ר בית ראשונים בנס ציונה

סיפור המורשת ההיסטורית של דגל ישראל, הוצג בפני קהל שמנה עשרות משתתפים, בכנס שהתקיים ב"בית ראשונים" בנס ציונה ב-16 בינואר.

הכנס, שעמד בסימן מלאת 120 שנה להנפת דגל הלאום בנס ציונה, נפתח בברכות שנשא עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ובדברי פתיחה מפי ריקי לרר שפירא, יו"ר בית ראשונים. בהרצאת הפתיחה, סקר דני בירן את ההתפתחות ההיסטורית של דגל ישראל, תהליך של כ-800 שנים שבהם גובשו הסמלים והצבעים של הדגל, למן הופעת מגני דוד כסמל יהודי על מצבות בית העלמין בפראג, ועד הנפת דגל ארבעת הפסים בראשון לציון והדגל שהניף מיכאל הלפרין בנס ציונה.

יונה שפירא, אוצרת מוזיאון ראשון לציון, הציגה תחנות בדרך להתפתחות הסמלים הלאומיים בראשון לציון וד"ר לאה בורבוי, הביאה את מחקרה בנושא: "חשיבותו של דגל ישראל בעיצוב עמדות ילידי הארץ כלפי עולים מחבר העמים".

בסיום הכנס סיפר מר זכי כתבי, מנהל מחוז המרכז של מנהל חברה ונוער במשרד החינוך, אודות הנעשה במערכת החינוך בתחום לימודי המורשת של דגל ישראל ■

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת את עזריה אלון, אבי רעיון שמורות הטבע, ממקימי
החברה להגנת הטבע, ומיוזמי הקמת המועצה לשימור אתרי
מורשת בישראל, על זכיותו בפרס ישראל בתחום מפעל חיים -
תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה - תשע"ב

ארץ
אהבתי

מהמושבות
המתעמלים היפואים
בראשון-לציון

ביום הששי הודיע האדרי כי המתעמלים בישו מתכוננים לבא לראשון לציון, להחמל ולשחק עם בני המושבה בכדורידול ובשחקים אחרים, ובאמת באוהו הם לפניה ערב באו למשכת כעשירים ומשנה צעירים מהברי אגדות המתעמלים הלילה כבר פרש אז את כנפיו על פני המושבה, והחברים שיזו עפים מעט התפזרו וילכו לניה בבתי ספריהם וקרוביהם. למחרת התאספו לפני ביה העם ומסם הלכו וחדו לליל בין הננים והכריבים. בשעה השלישית אדרי הצרירים התאספו קהל גדול באכרי המושבה והשיבות אל כפר רחב רבים אשר שיזו למשכת ששם שחקן המתעמלים עם בני ראשון לציון. הראשונים התחזו עם אודיהם במרוצה ואחר כך החל המשחק בכדור ודגל, קשה היה לדעת מי ינצח. שני המנות היו שוים בכוחיהם. ספר אחד הסתירה המתעמלים המלכדים במשחק ומתצרי השני עמדו בני המושבה הירויים, והכדור עקן סן המנה האחד אל המנה השני. ככה שחקן לזם צעיריו עד הנע העירובי דחומה הלה שחקנית יתרי ויתרי אל המשק ובתעמלה מאדרי הנבעות נבדו הצעירים את משחקם. בלילה נאספו המתעמלים ובני המושבה אל בית העם. פה עלו המתעמלים על הכמה ואחרי בוצאת כמים מאונת בצד הקול החלי למחמל. הם עשו תעמלים שונים ודגים יפים.

משחק הכדורגל בקטע מעיתון הצבאי, 5 ביוני 1912 (מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית")

בית ליפשיץ ברחוב המייסדים 3 בנחלת יהודה (צילום: שמואל בסר, באדיבות מוזיאון ראשון לציון - אוסף התצלומים)

של ראשון לציון, בדרכו מיפו למושבה. באותו יום הותקפו גם עגלות הדואר הרוסי והדואר האוסטרי ליד רמלה ונשרד מהן כסף רב. מלווה חמוש של אחת העגלות נהרג בתקיפה. לראשונה נערך בראשון לציון משחק כדורגל. הדבר התרחש בשבת, הראשון ביוני 1912, והתחרות נערכה בין המתעמלים (הספורטאים) היהודים מיפו לבין קבוצה מצעירי המושבה.

"שני המחנות היו שווים בכוחותיהם", ציין כתב "הצבאי", "הכדור עף מן המחנה האחד אל המחנה השני". ואילו ב"החרות" סופר כי מדובר ב"משחק נחמד שהוא כעין התעמלות. המשחקים מתפלגים לשני מחנות. לכל מחנה יש מלך [שוער], שר [מגן] ופקידי צבא [שאר השחקנים]. אסור לנגוע ביד את הכדור הגדול הזה, אך ורק ברגלו, ראשו, גבו וחזהו של המשחק". עד כמה היה המשחק מרתק, אפשר ללמוד מהשוואתו ל"ספורט" אחר: "וכך נמשכת המלחמה במרוץ אל הכדור ואחרי הכדור, בהתחרות נפלאה. רצים, מתגוששים, מתעיפים ומתעמלים. וכל אחד בחשק וברצון כביר. וההתענינות [של הקהל] רבה - כמו במשחק השחמט..." הנה כי כן, ראשון לציון של 1912, לפני מאה שנה בדיוק, היא מושבה מודרנית, שיש בה כבר מים זורמים בבתים ותחרות כדורגל ראשונה ■

מגדל המים (צילום: אלכס ליבק)

ראשון לציון נוסדה בט"ו באב תרמ"ב (31 ביולי 1882), ובעוד חודשים מספר ימלאו לה 130 שנה. בשנת 1912 מלאו למושבה 30 שנה ומעניין לראות מה העסיק את תושביה באביב ובתחילת קיץ תרע"ב-1912, בדיוק לפני 100 שנה. הדיווחים שאובים משני יומונים שהופיעו אז בירושלים - "הצבאי" (שנקרא לעיתים "האור") ו"החרות". בית הספר המקומי, שידע בשנים החולפות מתחים ומשברים, עלה על דרך המלך. המנהל אברהם (גילביץ) הלוי, והמורים יהודה פולני (רוץ), יצחק אברהם גולני וזלמן לוי רוזין, "מתאמצים למלא את תפקידם על צד היותר טוב", כפי שסיפר "הצבאי", "וכל אבות התלמידים מכירים להם טובה בעד זה".

בחופשת הפסח יצאו תלמידי בית הספר לטיול רגלי בן יומיים למושבות ואדי חנין (נס ציונה), רחובות ועקרון, לחוות חולדה ומשם הגיעו עד לחפירות גזר העתיקה. בכל מקום קיבלו התלמידים הסברים "וכולם שבו להמושבה אחרי טיולם הגדול בשירה וזמרה ובשבעת-רצון". בחג הפסח הגיעו אורחים רבים למושבה. אחד הבולטים שבהם היה המנהיג הציוני הנודע יחיאל צ'לנוב, שלכבודו נערכה קבלת-פנים בבית העם. חבל רק, ציין איש המושבה שדיווח לעיתון, כי בעת שנשא את נאומו, החל בעברית, אך עבר עד מהרה ליידיש, משום שחשב שכך הוא הנוהג המקומי.

ויש גם חדשה מרנינה בנושא איכות החיים: צינורות המים, היוצאים מהבריכה המרכזית, יגיעו בקרוב לבתי התושבים, ולאחר שלושים שנה יהיו ל"ראשונים" מים זורמים בבתיהם.

ועוד חדשה, בנושא התיישבות: מצפון לראשון לציון עומד לקום, במימון חברת חובבי-ציון, מושב פועלים, שיקיף 80 משפחות. כל משפחה תקבל שבעה דונם קרקע ויהיה לה משק עזר. כשלושת-רבעי שנה לאחר מכן הונחה אבן הפינה למושב הפועלים נחלת יהודה (כיום בתחומי ראשון לציון).

ידיעה מדאיגה: בסוף מרס 1912 הותקף ונשרד הדייליג'נס

שרידי בית מרים בוארדי (צילום: אמיר מזאריב)

מתחם זה כולל גם בית בד ובית מגורים מסוף המאה ה-19. שרידי המבנים כמתחם, הגם בית קמרונות כפרי טיפוסי לגליל. כשיפוץ שנעשה במקום, שוחזרו חלק מהקירות, קורות הגג ושתי קשתות. בסמוך למתחם, מזבח קטן שבו נוהגים תושבי הכפר הנוצרים וגם מוסלמים להדליק נרות לברכה מהקדושה מרים ■

בית מרים בוארדי מהווה אתר עלייה לרגל, אליו מגיעים מאמינים מכל רחבי הארץ ואף מחו"ל. המתחם עבר תהליך שימור חלקי ביוזמת המשפחה ובאמצעות בן המשפחה, אסעד דאוד, שהינו אדריכל שימור. במקביל החלה המועצה לשימור אתרים לפעול לקידום נושא השימור, אשר יאפשר להגדיל את תנועת המבקרים ולספק נושאי התרשמות נוספים. המתחם יוצא דופן הן מבחינת המרכיבים ההיסטוריים והמסורתיים שלו, והן כגורם משיכה תיירותי. קיים כאן פוטנציאל משמעותי ליצירת מכלול שימשוך אלפי, אם לא עשרות אלפי מבקרים בשנה, לחוויה תרבותית אותנטית-רוחנית-תודעתית, ויניב תרומה כלכלית.

אמיר מזאריב - מנהל מחוז מיעוטים

מרים מאעבלין

פרופ' רמי דגני - האוניברסיטה האפיפיורית, רומא

מרים בוארדי (1846-1848) נולדה בכפר אעבלין, היא נקראת גם 'מרים אל חורפשיה', עקב מוצא הוריה מהכפר חורפיש וכן 'הערביה הקטנה'. שמה לאחר הצטרפותה למסדר הכרמלטיות היה 'מרים של ישו הצלוב'. לאחר נדודים במספר מנזרים בהרי הפירנאים, בהודו ובאיטליה, היא יזמה את הקמת מנזר הכרמלטיות בבית לחם, שם נפטרה ב-25 באוגוסט 1878. בשנת 1983 הוכרזה כ"מבורכת", שלב אחד לפני הכרזת קדושתה, והינה הקדושה הארצישראלית היחידה שהוכרזה מאז העת העתיקה.

במרכז הכפר, סמוך לגרעין הקדום של אעבלין, ניצב בית המבורכת מרים בוארדי. אעבלין הינו כפר בגליל התחתון המערבי, מצפון לשפרעם, ותושביו נוצרים ומוסלמים. מקור השם הינו כנראה משיבוש השם אבלים (אובלים) הנזכר בתוספתא (עירובין א,ב). בכפר שבו נמצאו שרידי בית כנסת עתיק וכתובת הקדשה בארמית, נמצאות כיום שתי כנסיות העומדות בראש הגבעה ברחוב הכנסיות.

הכנסיות באעבלין הינן כנסיית מר ג'ריס היוונית האורתודוקסית מהמאה ה-19 וכנסיית מר ג'ריס (סט. ג'ורג') - כנסייה יוונית קתולית דהיום, שנבנתה בשנת 1910 ומשולבים בה שרידי כנסייה קודמת ואבנים קדומות. הכנסייה בנויה בצורת צלב ביזנטי, ולה מגדל פעמונים. בסמוך לכנסייה, בצפון מערב, נמצא איקון של מרים בוארדי, כאן על פי המסורת נהגה להתפלל. מדרום לכנסייה פועל "המרכז על שם מרים בוארדי". כ-20 מ' מדרום לכנסייה האורתודוקסית, נמצאים שרידי ביתה של מרים בוארדי, המהווים חלק ממתחם משפחת דאוד.

ארץ ישראל הנסתרת

סיפורם של הסליקים ותולדותיהם

מחבר: רפי קיטרון

הוצאה: אריאל

על מה טרח בן גוריון וכתב ביומנו את כמויות המעדרים והברגים שברשות היישוב? והאומנם ראתה חברת הקיבוץ גבר שנעלם לתוך הארון בחדרה, או שמא חלמה חלום?

בשלהי תקופת המנדט הבריטי היו בארץ מעל ל-1,500 סליקים, שכללו בעיקר נשק ותחמושת, אך גם משדרים, ארכיונים ועוד. הספר סוקר את הרקע ההיסטורי ואת האירועים

101 שנים לתל אביב

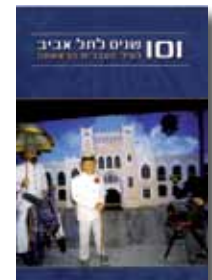
העיר העברית הראשונה

עורך: אלי שילר

הוצאה: אריאל

"101 שנים לתל אביב" הינה אסופת מאמרים שכוללת מידע רב הרואה כאן אור לראשונה. בספר נוטלים חלק טובי החוקרים והכותבים, המציגים את פניה השונות של העיר בעבר ובהווה ואף מראים את המגמות לעתיד.

בחלק הראשון מובאים מאמרים כלליים וכן תיאור עדכני של אתרים

סיפור מולדת

אתרי מורשת בארץ ישראל

מחברים: הדס ועופר רגב

הוצאה: כנרת

נופיה של ארץ ישראל זרועים אתרים רבים שאוצרים בתוכם ערכים חברתיים ואנושיים. יש ביניהם אתרי טבע ונוף, אתרי התיישבות, אתרים ארכיאולוגיים, מבנים דתיים ועוד. "סיפור מולדת" עורך בפורמט אלבומי ומקבץ אתרי מורשת בולטים בארץ

חדש על המדף

שהביאו את היישוב היהודי בארץ ישראל לאגור נשק ולהסתירו מעיני השלטונות. הוא מתאר את המגוון הרחב של הסליקים - מעל לאדמה, במעמקיה ואף במצולות, כפי שהיו קיימים ב'שומר', ב'הגנה', באצ"ל ובלח"י וכן מציג את הסליקים בכמאה יישובים שונים.

הספר מבוסס על עבודת דוקטור שהגיש רפי קיטרון באוניברסיטת בר אילן, החוג ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, בהנחיית פרופ' שמעון דר ■

ומקומות נבחרים, הנמצאים ברובם בתנופת פיתוח ושרדו בשנים האחרונות, ואילו החלק השני מוקדש למאמרים עיוניים בנושאים נבחרים. בין המאמרים ניתן למנות מאמרים כלליים העוסקים בהתפתחותה של תל אביב ובדמויות שפעלו בה, בצד מאמרים העוסקים ברחובות, מתחמים ומבנים כדוגמת, שדרות רוטשילד, שרונה, נמל תל אביב, בית הקברות ברח' טרומפלדור נמל תל אביב. בחלק מן המאמרים ניתנת התייחסות לנושאי שימור ושיקום.

הספר הוא חלק מהסדרה "אריאל" רבת ההיקף, העוסקת בדיעת ארץ ישראל, ומתקרבת לחוברת ה-200 ■

ישראל. האתרים שבספר נבחרו על פי המלצות של מומחים בתחום ושל גופים העוסקים בשימור המורשת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הוועד הישראלי לאונסק"ו, רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים הלאומיים.

עופר רגב שימש כדובר המועצה לשימור אתרים ופרסם עשרות מאמרים בתחום ידיעת הארץ. הוא מרצה בכיר במסגרות שונות ומדריך טיולים. הדס רגב ירקוני בעלת תואר שני בגיאוגרפיה באוניברסיטת בר אילן ובורגת תואר ראשון בארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב ■

רכישת ספרי המועצה במחיר מוזל בטל. 03-5086624

נאמני המועצה זכאים לרכוש מספרי הוצאת "אריאל" ב-20% הנחה. פרטים בטל. 02-6434540

מצודת כח (צילומים: רותי ארבל-פסח)

באביב 1948 התחוללו בצפון הארץ, באזור הגבול הצפוני עם לבנון ומעל לעמק החולה, קרבות מרים ועקובים מדם בהם נרשמו כמה ממעשי הגבורה והרעות שבתולדות ישראל. ב-15 באפריל 1948, פינו הבריטים ששלטו בארץ את מבני המשטרה שבנו שנים קודם לכן לאורך גבול הצפון, כחלק ממדיניות של הגנה על קו הגבול מפני חדירה של כנופיות ערביות לתוכה. בין המשטרה האלו נבנתה גם מצודת נבי יושע, שנקראה על שם הכפר הערבי ששכן בסמוך. מבנה המשטרה הזה היה חשוב במיוחד מכיוון שהשולט בו, שלט על הדרך הראשית שעברה מדרום לעמק החולה - אל צפון הארץ. בניית המצודה מטיפוס טגארט, על שם המהנדס

הבריטי, צ'ארלס טגארט, שתכנן את גבולה הצפוני של ארץ ישראל, הסתיימה בשנת 1938. עם עזיבתם, העבירו הבריטים את המצודה אל הכוחות הערביים בארץ, ואילו הנהגת היישוב העברי ו"ההגנה" קבעו כי קיים צורך קריטי להעבירה לידיים עבריות. מה שהתחולל בעקבות ההחלטה הזו, היו שלושה קרבות עקובים מדם, בהם לקחו חלק לוחמים צעירים, רובם אנשי הפלמ"ח, שחרפו את נפשם בקרבות הקשים על כיבוש מבנה המשטרה. המשטרה נקראת היום מצודת כח על שם 28 הנופלים בקרבות על המקום בתש"ח, וקו המיתאר שלה נבחר להיות סמלה של המשטרה הצבאית. בין הנופלים היו 12 חברים מהכשרת הצופים של קיבוץ דפנה, שהתנדבו לפלמ"ח כהכשרה מגויסת. בקרב השני מבין שלושה, בליל יא' ניסן תש"ח - 20 באפריל 1948, הופגנו אומץ, דבקות במשימה, ובעיקר, אותו ערך של חברות ורעות ללא גבול, שבא לידי ביטוי עצום, במאבק על כיבוש מצודה זו. סיפורם של יזהר, דודו ופילון הם דוגמא לאותה "רוח תש"ח" שאפיינה את הלוחמים והנופלים בשליחות המדינה שבדרך: יזהר ערמוני - בן ירושלים, חבר הכשרת הצופים דפנה, שבאותו לילה עצוב, היה בין הפורצים למבנה המשטרה, וכשהפריצה לא צלחה, נשאר בשטח כדי לחפות על חבריו תחת אש ובכך איפשר לאסוף את הפצועים לנקודת פינוי. על מעשה זה קיבל ערמוני את "אות הגבורה"; דוד צ'רקסקי ("דודו"), מפקד מחלקת הפלמ"ח, שהוביל את כוח הפריצה באותו לילה, נפצע במהלכה ובעודו שוכב פצוע, הורה לפקודיו להמשיך בלחימה ולפוצץ מטען של חומר נפץ, שהתפוצצותו הביאה למותו; פילון שרגא ידידיה פרידמן - מפקד מחלקת ההטעיה, שפקד על כוחותיו לסגת משהתברר שהפעולה נכשלה, והוא עצמו נשאר בשטח הקרבות יחד עם שניים מחייליו הפצועים קשה. פילון נמצא ירוי בראשו למחרת היום והשניים שאיתם נשאר נמצאו רק חודש אחר כך. מה שהתרחש שם אפשר רק לתאר. פילון, כך אומרים, הבין שאין מוצא, ובהיותו חניך המורשת אשר הכתיבה כי לא מפקירים פצועים, החליט להישאר איתם.

איך מגיעים: למצודת כ"ח נגיע מכביש ראש פינה-קרית שמונה [90], עליו ניסע צפונה ומעט אחרי הכניסה לאגמון החולה נפנה שמאלה - מערבה לכביש הצפון [899]. מכאן יש שתי אפשרויות להגיע אל המצודה - אפשרות ראשונה: אחרי כמה דקות נסיעה יש לפנות ימינה מהכביש לפי שילוט מסודר המפנה ל"שביל הפלמ"ח" - אשר מוביל אל המצודה בדרך של עלייה מתונה. השביל עובר בתוך חורש ים תיכוני מפותח ובהמשך נעבור דרך חורשה נטועה של אורנים. בדרך זו נראה גם את ה"פילבוקס" - אותה עמדה מעוגלת בעלת שתי קומות, שנבנתה על ידי הבריטים כחלק מההגנה על הגבול, ושופצה על ידי קרן קימת לישראל. בנקודה זו כדאי לעצור לתצפית מדהימה אל עבר עמק החולה והסביבה. אפשרות שנייה: הדרך הקלה יותר היא לנסוע עד חניון מצודת כח, ללכת לפי השילוט אל החלק המזרחי - מאחורי המצודה, שם ניתן לראות את קבר האחים בו נקברו אחרי הקרבות חלק מהנופלים. לוח הזיכרון הנושא את שמם נמצא משמאל, על קיר הבניין ומימין - עמוד אבן, המספר את סיפור הקרבות.

על סיפורה של מצודת כח והקרבות שהתחוללו במקום, מומלץ לקרוא בספרו של יהודה דקל ז"ל "מצודת כח - רעות תחת אש". יהודה דקל, היה איש פלמ"ח מהגדוד השלישי בחטיבת יפתח, וחבר הכשרת הצופים דפנה, שחלק מחבריה השתתפו בקרבות נבי יושע. בין תפקידיו הרבים שימש כיו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

חורשת הנופלים

חניון האלות

מי שימשיך אל מאחורי המצבה לכיוון צפון, לפי השילוט, יוכל להגיע אל החורשה שניטעה לזכר הנופלים ואל הסימון לנחל קרש ולשביל ישראל המצטרף אליו. מכאן אפשר לרדת אל הפילבוקס שהזכרנו קודם [ימינה]. כל המסלולים מסומנים.

טבע בסביבה: במסלולים המובילים אל מצודת כח, נמצא את הטבע במיטבו, באחד האזורים היפים בארץ, בין אלונים, אלות, ושאר עצי חורש ולצידם אורנים נטועים. בחורף ובאביב נראה פריחה מרהיבה בשלל גוונים. מקום נוסף וקרוב, בו אפשר גם לערוך פיקניק הוא "חניון האלה". במרחק קילומטר ממערב למצודת כח, בין סימני הק"מ 61-62, משמאל לכביש, עומדת האלה הגדולה בארץ, וסביבה שטחי בר נפלאים ומקום לחניה ולהתרגעות ■